Enes S. Omerović, "NAŠA IZBORNA BORBA", MEĐUSTRANAČKI SUKOBI U BOSNI I HERCEGOVINI UOČI IZBORA ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU 1920. GODINE
Historijska traganja, 11, 2013. [str. 171-212]

UDK 324:323.2 (497.6) "1920"
Izvorni naučni rad

"NAŠA IZBORNA BORBA", MEĐUSTRANAČKI SUKOBI U BOSNI I HERCEGOVINI UOČI IZBORA ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU 1920. GODINE

Enes S. Omerović
Institut za istoriju, Sarajevo, Bosna i Hercegovina

◆

U radu se na osnovu arhivske građe i stranačke štampe analiziraju međustranački odnosi, odnosno verbalni i fizički sukobi između aktivista i pristalica političkih stranaka koje su djelovale na prostoru Bosne i Hercegovine od stvaranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca do izbora za Ustavotvornu skupštinu 28. novembra 1920. godine.

Klučne riječi: Kraljevstvo SHS, Bosna i Hercegovina, međustranački sukobi, Komunistička partija Jugoslavije, Jugoslovenska socijaldemokratska stranka, Jugoslovenska demokratska stranka, Narodna radikalna stranka, Srpska narodna organizacija, Savez težaka, Jugoslovenska muslimanska organizacija, Hrvatska pučka stranka, Hrvatska težačka stranka.

Uvodne napomene

Jedan od segmenata rada političkih stranaka u Bosni i Hercegovini i cijelom Kraljevstvu Srba, Hrvata i Slovenaca odnosio se na komunikaciju sa političkim protivnicima i neistomišljenicima. Vanjske manifestacije ovakve komunikacije bile su javno omalovažavanje i diskreditiranje protivnika, njihovih političkih stavova i akcija, ali i sprečavanje normalnog rada na terenu među

HT11 prijelom new.indd 171 19.09.13. 12:39

stanovništvom. Krajnji rezultat takvih nastojanja bili su međustranački sukobi čiji intenzitet stalno raste s tačkom kulminacije 20. juna 1928. godine, kada je Puniša Račić, poslanik Narodne radikalne stranke, sa skupštinske govornice pucao na poslanike Hrvatske seljačke stranke – Stjepana Radića, Pavla Radića, Đuru Basaričeka, Ivana Pernara i Ivana Granđu.

Informacije o međustranačkim sukobima u periodu između dva svjetska rata možemo pronaći u postojećim radovima (monografijama, člancima i raspravama) koje govore o političkom diferenciranju i stranačkom organiziranju u Bosni i Hercegovini.[1] Međutim, u tim radovima međustranački sukobi u periodu od stvaranja Kraljevstva SHS do održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu nisu obrađeni u dovoljnoj mjeri. Međustranački sukobi u Bosni i Hercegovini u ovom periodu svakako nisu imali onaj intenzitet kao u godinama nakon donošenja Vidovdanskog ustava i vjerovatno je to i jedan od razloga zašto se o ovom pitanju do sada pisalo samo usput.

Akteri međustranačkih sukoba

Akteri međustranačkih sukoba bile su praktično sve političke grupe i stranke koje su djelovale u Bosni i Hercegovini. Politički život u Bosni i Hercegovini počeo je oživljavati u drugoj polovini 1918. godine, ali do kraja godine, uz rijetke izuzetke, gotovo da nije bilo organiziranog stranačkog života. Uoči i nakon prevrata, te u prvim mjesecima postojanja Kraljevstva SHS bosanskohercegovački političari angažirali su se u radu privremenih institucija vlasti, a tek sa njihovim zamiranjem počeo je i ozbiljniji rad na oživljavanju stranačkog života u Bosni i Hercegovini. Iako je rad na političkom grupiranju u Bosni i Hercegovini vidljiv još od oktobra 1918. godine, do ozbiljnijeg rada na organiziranju političkih stranaka došlo je tek početkom 1919. godine, a političko diferenciranje nastavilo se i tokom 1920. godine. Kao i u austrougarskom periodu, stranačko grupiranje u Bosni i Hercegovini vršeno je oko listova i uglavnom na vjersko-nacionalnoj osnovi. Karakteristično je da gotovo nijedna prijeratna stranka nije obnovila rad, mada je dio političara iz tih organizacija prije ili poslije uzeo aktivnog učešća u radu novih stranaka, kao i to da se većina stranačkih organizacija uklopila u veće političke stranke i pokrete

[1] Šehić N. 1991; Purivatra A. 1999; Išek T. 1981; Matković H. 1963; Milenković T. 1965; Kraljačić T. 1969; Kraljačić T. 1970/71. (1973); Gligorijević B. 1970; Gaković M. 1982; *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine,* 1990; Išek T. 1991; Matijević Z. 1992.

HT11 prijelom new.indd 172 19.09.13. 12:39

sa središtima van Bosne i Hercegovine. Pored vjersko-nacionalnog momenta, političko diferenciranje unutar Bosne i Hercegovine odvijalo se uglavnom oko stavova o agrarnom pitanju i unutrašnjem uređenju države, a unutar tog pitanja o položaju Bosne i Hercegovine unutar Kraljevstva SHS.[2]

U procesu političkog diferenciranja u Bosni i Hercegovini hrvatski političari i stanovništvo uglavnom su se okupili oko Hrvatske pučke stranke, koja se u velikoj mjeri oslanjala na Slovensku ljudsku stranku i Hrvatsku težačku stranku, a ona je oslonac pronalazila u Hrvatskoj zajednici u Zagrebu. Dominantna muslimanska stranka vrlo brzo postaje Jugoslovenska muslimanska organizacija, dok su ostale muslimanske stranke i grupacije (Muslimanska težačka stranka, Muslimanska narodna stranka itd.) imale samo marginalnu ulogu. Srpsko biračko tijelo u Bosni i Hercegovini moglo se opredijeliti između nekoliko stranaka čiji su se programi kretali od ekstremnog srpskog nacionalizma do integralnog jugoslavenstva. Značajnu ulogu imale su Radikalna stranka i Težačka organizacija, odnosno Savez težaka, dok Čokorilova Srpska narodna organizacija i druge političke organizacije nisu uspjele osigurati značajniju podršku među Srbima u Bosni i Hercegovini. Na osnovama koje su bile šire od nacionalnih i vjerskih bila je zamišljena i djelovala je Jugoslovenska demokratska stranka, koja je uspjela okupiti različite političke grupacije iz cijelog Kraljevstva SHS. Na tlu Bosne i Hercegovine ova stranka uspjela je okupiti nekolicinu istaknutih političara iz redova i Srba i Hrvata i muslimana, te je imala značajnu ulogu u upravljanju zemljom, ali i pored toga nije uspjela osigurati značajniju podršku među bosanskohercegovačkim stanovništvom. Jedna od rijetkih stranaka koja nije formirana na vjersko-nacionalnoj osnovi i jedina prijeratna stranka koja je nastavila djelovati nakon stvaranja Kraljevstva SHS bila je Socijaldemokratska stranka Bosne i Hercegovine, koja je okupljala uglavnom radništvo. Ova stranka uskoro postaje dio šireg pokreta okupljanjem stranaka slične orijentacije u cijelom Kraljevstvu SHS, pa nastaje prvo Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista), a zatim Komunistička partija Jugoslavije. Tokom ovog procesa odvajale su se struje (zvonaši, centrumaši) koje nisu uspjele, i pored podrške vlasti, ostvariti značajniji utjecaj među radnicima.[3]

[2] Šehić N. 1991. 99-135.

[3] Opširnije o političkom diferenciranju i stranačkom organiziranju vidjeti u literaturi navedenoj u napomeni br. 1.

HT11 prijelom new.indd 173 19.09.13. 12:39

Suparništvo između različitih političkih grupa i stranaka u Bosni i Hercegovini bilo je vidljivo već od prvih dana postojanja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca i konstantno se pojačavalo s tačkom kulminacije u novembru 1920. godine, neposredno prije održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu. Sukobi su bili verbalni i fizički, a dešavali su se na svim poljima djelovanja političkih stranaka – putem stranačke štampe, u neposrednom kontaktu sa stanovništvom na terenu i radom u Privremenom narodnom predstavništvu. Sve političke grupe i stranke koristile su iste ili slične metode, protivnike su nalazili na svim stranama, ali su najžešći sukobi bili između stranaka koje su pretendirale na isto biračko tijelo. Nije nam namjera na ovome mjestu baviti se analiziranjem političkih programa i programskih razlika između političkih stranaka. Ovdje ćemo se pozabaviti samo vanjskim manifestacijama tih razlika, odnosno oblicima i primjerima verbalnih i fizičkih obračuna.

Stranačka štampa – oruđe za obračun s političkim protivnicima

Stranačka štampa bila je jedno od polja na kome su se političke grupe i stranke sukobljavale. U vrijeme kad su novine bile jedini medij svaka ozbiljnija politička grupa ili stranka posjedovala je vlastiti list kojim je ostvarivana komunikacija s potencijalnim biračima, ali i s političkim protivnicima i neistomišljenicima. Stranački listovi u osnovi su ličili jedni na druge – izlazili su sedmično, trodnevno, dvodnevno ili svaki dan na 4 do 8 stranica, a u posebnim prilikama i s prilozima na više stranica. Tiraži stranačkih, ali i drugih listova bili su izuzetno mali i nisu prelazili 2000 primjeraka po jednom broju.[4] Izuzetak je bio *Glas slobode*, koji je sredinom 1920. godine izlazio u tiražu i do 6000 primjeraka.[5] Uzroke relativno malim tiražima stranačke štampe u Bosni i Hercegovini možemo potražiti u izuzetno maloj pismenosti, ali i neimaštini, nezainteresiranosti i nepostojanju navike za čitanje. Naravno, broj odštampanih primjeraka jednog lista nije se poklapao s brojem konzumenata štampe jer je stranačka štampa distribuirana ne samo pojedincima nego i brojnim čitaonicama i na taj način je postajala dostupna širem krugu čitalaca, bilo da je čitana ili prepričavana pred većim brojem ljudi. Ipak, bez obzira na ovo, smatra se da broj pretplatnika i čitatelja novina u Bosni i Hercegovini nije prelazio 5% stanovništva.[6]

[4] Pejanović Đ. 1961. 10-12.

[5] Karabegović I. 1966. 60.

[6] Pejanović Đ. 1961. 10-12.

HT11 prijelom new.indd 174 19.09.13. 12:39

I pored veoma ograničenog broja konzumenata, stranačka štampa predstavljala je značajno oruđe u rukama svake političke grupacije i stranke u komunikaciji s potencijalnim biračima i političkim protivnicima. Ta komunikacija ostvarivana je na različite načine i imala određene šablone koje su primjenjivale sve političke stranke. Pored objavljivanja stranačkih programa i stavova o različitim aktuelnim temama, značajan prostor posvećivan je različitim stranačkim aktivnostima, izvještajima s održanih stranačkih skupština i pouzdaničkih sastanaka, ali za nas je najinteresantnija polemika s listovima drugih stranaka i političkih grupa, te praćenje njihovih aktivnosti i kritiziranje njihovog rada i stavova. Pritom često nisu birana sredstva kojima bi se politički protivnici diskreditirali, omalovažili, uvrijedili itd. To se postizalo praćenjem aktivnosti na terenu političkih protivnika i objavljivanjem izvještaja s njihovih skupština. U pravilu se objavljuju izvještaji o neuspjelim skupštinama političkih protivnika na koje je dolazio mali broj ljudi, na kojima su govornici izviždani, vrijeđani, pa čak i pretučeni i sl. Efekat bi se dodatno pojačavao objavljivanjem izvještaja s vlastitih skupština koje su bile dobro posjećene, koje je masa oduševljeno pozdravljala itd. Kritike stavova i postupaka suprotstavljenih političkih opcija dovodile su do otvaranja polemika u stranačkim listovima koje su povremeno zauzimale toliko prostora da su pojedini listovi bili koncipirani kao odgovor na pisanje drugih. Rječnik komunikacije povremeno je bio izuzetno oštar, posebno neposredno prije održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu. Nisu svi stranački listovi podjednako oštro pisali o protivnicima, ali su se u osnovi svi služili uvredljivim riječima pri opisivanju suparničkih listova i političkih stranaka i grupa, ismijavali fizičke i psihičke osobine pojedinaca, davali im uvredljive nadimke, analizirali njihove aktivnosti prije, tokom i poslije Prvog svjetskog rata itd. Mnogi se nisu ustručavali pritom izvrtati činjenice, pogrešno ih interpretirati, pa čak i izmišljati ili lagati, a sve to kako bi se politički protivnici diskreditirali i učinili manje opasnim u trci za naklonost birača.

Međustranačka "prepucavanja" preko štampe interesantna su zbog nekoliko razloga. Prvo, bilo je slučajeva da su verbalni napadi na političke protivnike korišteni i za izazivanje i raspirivanje međunacionalne i međuvjerske netrpeljivosti. U nekim državama ovakvi slučajevi smatraju se napadom na utvrđeni društveni poredak, a i tada važeći kazneni zakoni tretirali su ovu problematiku.[7] Drugo, vrijeđanje, omalovažavanje i diskreditiranje političkih

[7] U §103. Srpskog kaznenog zakona, čiji su dijelovi prošireni i na Bosnu i Hercegovinu 22.

HT11 prijelom new.indd 175 19.09.13. 12:39

protivnika možemo smatrati vrstom političkog pritiska, a povremeno su članci u stranačkim listovima sadržavali i otvorene prijetnje upućene protivnicima.[8] I na kraju, atmosfera stvarana polemikom preko štampe lahko se prenosila na teren, gdje su verbalni sukobi ponekad prerastali u fizičke obračune pristalica različitih političkih stranaka i grupa. Prema tome, možemo kazati da su verbalni obračuni u štampi predstavljali uvod u fizičko nasilje, oni se međusobno dopunjuju i daju realniju sliku međustranačkih odnosa u periodu državnopravnog provizorija.

U suštini, sve stranke u Bosni i Hercegovini učestvuju u ovom obliku komunikacije, većina ih polemiše s gotovo svim ostalim strankama, ali se iz svakog stranačkog lista već letimičnim pregledom može uočiti koga je to određena stranka u određenom trenutku smatrala najopasnijim protivnikom. Bazu za analiziranje upotrebe stranačke štampe u obračunu s političkim protivnicima čine stranački listovi koji su izlazili u Sarajevu od 1918. do 1921. godine. Mada je stranačkih listova bilo i u drugim mjestima u Bosni i Hercegovini, njihov broj je bio zanemariv, a sarajevska štampa čini se sasvim dovoljnom za analizu ovakve vrste.

Analizi upotrebe štampe u borbi s političkim protivnicima pristupit ćemo primjerom *Glasa slobode*, jedinog predratnog stranačkog lista koji je nastavio izlaziti i nakon stvaranja Kraljevstva SHS.[9] Kao sindikalni i stranački list, bio

februara 1919. godine, bila je ova odredba: "(...) ko javno jednu klasu žitelstva protivu druge na mrznost i prezrenje draži, da se kazni u novcu od dvesta do tri hiljade dinara, ili zatvorom od tri meseca do tri godine". *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 1919, 61. S druge strane, Bosanskohercegovački kazneni zakon tu je bio mnogo određeniji i u §332. stajalo je: "Tko druge poziva, potiče ili nastoji zavesti na neprijateljstvo proti različitim narodnostima (plemenima), vjerozakonskim ili drugim družbama, proti pojedinim razredima ili staležima građanskoga društva, ili proti priznatim zporovima, ili u opće stanovnike u § 111. sl. b) označenih područja i zemalja jedne proti drugima na neprijateljski razdor, kriv je prestupku, u koliko ovo postupanje ne sadržava djelo, koje se teže kazni, a ima se osuditi na strogi zatvor od tri do šest mjeseci". *Kazneni zakon o zločinstvima i prestupima za Bosnu i Hercegovinu* (iz 1879. godine). 1884, 129. Ipak, u dostupnoj arhivskoj građi nismo pronašli slučajeve sankcioniranja spomenutih prijestupa po postojećim zakonima.

[8] Bosanskohercegovački kazneni zakon tretirao je prijestupe protiv "sigurnosti poštenja", koji su se mogli iskoristiti za sankcioniranje neprimjerene komunikacije između suprotstavljenih političkih opcija. Međutim, država se nije direktno miješala u ovakvu komunikaciju jer je postupak protiv određene osobe mogao biti pokrenut samo na zahtjev osobe koja se smatrala oštećenom. *Kazneni zakon o zločinstvima i prestupima za Bosnu i Hercegovinu (iz 1879. godine)*. 1884. 169-174.

[9] Počeo je izlaziti još 1909. godine i nekoliko puta je mijenjao orijentaciju. U početku izlazi

HT11 prijelom new.indd 176 19.09.13. 12:39

je okrenut prvenstveno radničkoj klasi. Političke protivnike nalazio je na svim stranama – u državi i njenim predstavnicima, građanskim političkim strankama i strankama sebi slične orijentacije. Logično, najviše se konfrontira s ovim posljednjim, ali iskrica nije manjkalo ni u komunikaciji s građanskim strankama. Kako je izlazio i u trenutku prevrata u Bosni i Hercegovini, na njegovim stranicama možemo pratiti političko diferenciranje i stranačko organiziranje od samih početaka. Gotovo da se nije mogla pojaviti politička stranka a da se to na stranicama *Glasa slobode* ne prokomentira i ne zauzme stav prema njima. Tako već tokom novembra 1918. godine u nekoliko članaka kritički se reagira na djelovanje pojedinih političkih grupa (Ra-De-Na) i tek pokrenutih listova (*Srpska zora, Židovska svijest*), ali u njima još uvijek nije bilo mnogo negativne energije.[10] Od početka januara 1919. godine *Glas slobode* kritički se osvrće na političko okupljanje muslimana oko lista *Vrijeme*, a to je nastavljeno i kasnije, kada je *Vrijeme* zamijenila *Pravda*. Kritizira se okupljanje na vjerskoj osnovi, a muslimanski prvaci nazivani su "demagozi", "reakcionari", "feudalci", "konzervativci" itd.[11] U jednom od članaka kritizira se "demagog" Sakib Korkut i njegove "nazadnjačke ideje",[12] u drugom se piše o Hamdiji Karamehmedoviću, koji je "toliko skrahirao da je dospio u najnazadniju i najfeudalskiju stranku. Čak je njen potpredsjednik".[13] Mehmed Spaho je "nazadnjak i čistokrvni feudalac".[14] Jugoslovenska muslimanska organizacija u *Glasu slobode* opisuje se kao "partija reakcionara i mračnjaka, koja okuplja oko sebe age i begove, i

kao list Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine i socijaldemokratsku orijentaciju zadržava sve do Kongresa ujedinjenja u aprilu 1919. godine. Nakon toga postaje list Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista), a zatim Komunističke radničke partije Jugoslavije i komunističku orijentaciju zadržava do kraja 1920. godine, kada prestaje izlaziti zbog primjene *Obznane*. Ponovo je pokrenut sredinom maja 1921. godine, ali tada sa reformističkom orijentacijom, koju zadržava do 1929. godine. Karabegović I. 1966. 34.

[10] "Stara pjesma na nov glas". *Glas slobode, god. VIII, br. 88a*. Sarajevo: 11. novembar 1918. 1; "Metod g. Čokorila". *Glas slobode, god. VIII, br. 90a*. Sarajevo: 18. novembar 1918. 1; "Uobraženi demokratizam". *Glas slobode, god. VIII, br. 91b*. Sarajevo: 22. novembar 1918. 1; "Još o cionizmu". *Glas slobode, god. VIII, br. 93*. Sarajevo: 27. novembar 1918. 1.

[11] "Političko grupisanje muslimana". *Glas slobode, god. IX, br. 7*. Sarajevo: 11. januar 1919. 1.

[12] "Kako demagog Korkut radi u narodu". *Glas slobode, god. IX, br.13*. Sarajevo: 18. januar 1919. 3.

[13] "Tragedija jednog muslimanskog političara". *Glas slobode, god. IX, br.49.* Sarajevo: 1. mart 1919. 2.

[14] "Uzroci demisije Dr. Mehmeda Spahe". *Glas slobode, god. IX, br. 53*. Sarajevo: 6. mart 1919. 2.

HT11 prijelom new.indd 177 19.09.13. 12:39

uopšte sve parazitske elemento[e]".[15] *Glas slobode* reagira i na pojavu drugih muslimanskih stranaka i pisanje njihovih listova. Tako je pojava Muslimanske težačke stranke propraćena tekstom u kome se, između ostalog, kaže: "Pored svega toga što je ovaj pokret iz osnovice nezdrav radi toga što je 'težački' i još 'muslimanski', on može imati dobrih rezultata na taj način što bi muslimanske seljačke mase otcepio od muslimanskih feudalnih partija".[16]

U *Glasu slobode* polemika se vodi i s hrvatskim strankama i njihovim stranačkim listovima. Već 15. januara 1919. godine piše se o djelatnosti nekih fratara u Travniku, koje naziva "klerikalno-feudalnim gnijezdom", gdje se pokušava odvratiti radnike od Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine.[17] Pišući o sjednici Središnjeg odbora Hrvatske narodne zajednice, koja je održana u Sarajevu 9/10. februara 1919. godine, o ovoj organizaciji se kaže: "Sve u svemu, najvažniji zaključci predstavništva Hrvatske Narodne Zajednice pokazuju koliko su bosanski hrvatski gragjanski političari zaostali i koliko su nesposobni za politiku koja odgovara novome vremenu".[18] Komunikacija je ostvarena i s Hrvatskom pučkom i Hrvatskom težačkom strankom koje su opisane kao reakcionarne, klerikalne, nazadnjačke, odlikuje ih vjerska isključivost i plemenski separatizam,[19] a *Jugoslaviju*, list Hrvatske pučke stranke, naziva "jezuitski list".[20]

Na stranicama *Glasa slobode* kritiziran je i rad srpskih političkih stranaka i njihovih listova. U nekoliko navrata reagira se na pisanje *Srpske zore*, posebno prvih mjeseci izlaženja ovog lista.[21] Iako rijetko, kritizira se i pisanje glasila Demokratske stranke u Bosni i Hercegovini, čije pristalice, reagirajući na pisanje *Glasa naroda*, naziva "švercersko-žandarska demokratija".[22] Ipak, od građan-

[15] "Nasilja 'Pravdaša' kod vakufskih izbora." *Glas slobode, god. IX, br. 206*. Sarajevo: 19. novembar 1919. 2.

[16] "Muslimanska težačka stranka". *Glas slobode, god. X, br. 51*. Sarajevo: 9. mart 1920. 2.

[17] "I klerikalci dižu rogove". *Glas slobode, god. IX, br. 10*. Sarajevo: 15. januar 1919. 2.

[18] "Hrvatska građanska politika". *Glas slobode, god. IX, br. 36*. Sarajevo: 14. februar 1919. 1.

[19] "Politika obmanjivanja". *Glas slobode, god. IX, br. 174*. Sarajevo: 10. oktobar 1919. 1.

[20] "Jezuitski list i socijalističke vođe." *Glas slobode, god. IX, br. 51*. Sarajevo: 4. mart 1919. 3.

[21] "Stara pjesma na nov glas". *Glas slobode, god. VIII, br. 88a*. Sarajevo: 11. novembar 1918. 1; "Metod g. Čokorila". *Glas slobode, god. VIII, br. 90a*. Sarajevo: 18. novembar 1918. 1; "Srpska zora i stranci". *Glas slobode, god. IX, br. 13*. Sarajevo: 18. januar 1919. 3.

[22] "Knjigu piše Nježiću doktore." *Glas slobode, god. IX, br. 213*. Sarajevo: 4. oktobar 1919. 2.

HT11 prijelom new.indd 178 19.09.13. 12:39

skih stranaka i njihovih listova *Glas slobode* najviše vodi polemiku s radikalima i njihovim sarajevskim listom *Srpska riječ* ili, kako su ga novinari *Glasa slobode* povremeno nazivali, "Begovsko-gazdinska riječ".[23] Rječnik komunikacije povremeno je bio izuzetno oštar i novinari *Glasa slobode* autore priloga u *Srpskoj riječi* znali su "počastiti" uvredljivim nadimcima. U jednom od brojnih reagiranja na pisanje *Srpske riječi* novinar *Glasa slobode* svog kolegu naziva "jadnik, duševni evnuh i pokorni sluga buržoazije".[24] Radikale uopće smatraju i nazivaju nazadnjacima i reakcionarima, njihov program nazadnjačkim, optužuju ih za saradnju sa "zvonašima", "pravdašima", "jezuitima", smatraju da doprinose širenju nacionalne i vjerske netrpeljivosti itd. O tome šta su u *Glasu slobode* mislili o pisanju *Srpske riječi*, ali i o nivou međusobne komunikacije svjedoče i brojni naslovi članaka objavljenih u *Glasu slobode* – "Gluposti u Srpskoj Riječi",[25] "Gadluci Srpske riječi"[26] ili "Bljuvotine u Srpskoj Riječi".[27]

Ipak, najviše pažnje *Glas slobode* posvetio je svojim direktnim rivalima u borbi za naklonost radnika, pa najveće protivnike pronalazi u redovima drugih socijaldemokratskih stranaka i njihovim glasilima u Bosni i Hercegovini, ali i ostatku Kraljevstva SHS. Prati se i kritizira rad ovih stranaka, ali i grupa koje su se u procesu diferencijacije odvajale od pokreta oko *Glasa slobode*. Prvih nekoliko mjeseci postojanja Kraljevstva SHS najviše pažnje posvećuju kritici socijaldemokrata u Hrvatskoj okupljenih oko Vitomira Koraća, kojeg su osuđivali zbog ulaska u vladu i optuživali za stvaranje rascjepa u socijalističkom pokretu. Uskoro se najviše pažnje počinje posvećivati tzv. "zvonašima", njihovom prvaku Jovi Šmitranu i stranačkom listu *Zvono*. Komunikacija s ostalim strankama izgleda blijedo kad se uporedi s odnosom prema "zvonašima". Spektar uvredljivih izraza koji su korišteni za opisivanje Jove Šmitrana, njegove stranke, pristalica i stranačkog lista dosta je širok, a blaćenje Šmitrana i njegovih pristalica postaje gotovo redovna rubrika u *Glasu slobode*. Kad pišu o Jugoslovenskoj socijaldemokratskoj stranci za Bosnu i Hercegovinu, riječ "stranka" obično stavljaju pod navodnike, a ponekad je nazivaju i "žuta

[23] "Na klevete i provokacije Srpske Riječi". *Glas slobode, god. X, br. 100*. Sarajevo: 11. maj 1920. 1.

[24] "Zabrinutost 'Srpske Riječi' za progres i kulturu". *Glas slobode, god. IX, br. 125*. Sarajevo: 9. august 1919. 2.

[25] "Gluposti u Srpskoj Riječi". *Glas slobode, god. IX, br. 166*. Sarajevo: 1. oktobar 1919. 2.

[26] "Gadluci Srpske Riječi". *Glas slobode, god. X, br. 94*. Sarajevo: 4. maj 1920. 2.

[27] "Bljuvotine u Srpskoj Riječi". *Glas slobode, god. X, br. 107*. Sarajevo: 21. maj 1920. 2.

HT11 prijelom new.indd 179 19.09.13. 12:39

organizacija".[28] Njene pristalice dijele na "lumpenproletere", "bogomoljce" i "zavedene",[29] a nazivaju ih i "socijalšpijunima" i "tajnom policijom".[30] Ipak, najviše kritike i uvreda bilo je upućeno na račun samog Jove Šmitrana, koji "nema ljudskog osjećaja ni toliko koliko obična životinja",[31] i kojeg u *Glasu slobode* nazivaju "buržoaski agent", "plaćenik", "nitkov", "ordinarna klevetnička i nitkovska duša", "klevetnik", "*književnik*", "*novinar*", "potpuno nepismen", "lump", "đubre", "nesolidan i pokvaren tip", "umišljen", "potpuno nesposoban", "plagijator", "hulja", "uglavljeni špijun", "nepismen", "denuncijator" itd.[32] O listu *Zvono*, između ostalog, kažu da je to "jedan besprimjerno ogavan i nepismen listić, koji vrvi svakojakim lažima i klevetama protiv Socijalne Demokratije i ljudi iz njenog vodstva".[33]

Ova komunikacija nije bila jednosmjerna i sve vrijeme u njoj učestvuje i list *Zvono*, koji je prvobitno izlazio kao *Socijalistički glasnik*, a zatim kao *Glasnik Jugoslovenske Socijaldemokratske stranke (za BiH)*. Premda povremeno kritizira i druge stranke i njihove istaknute političare – grupu oko *Vremena*, Jugoslovensku muslimansku organizaciju i *Pravdu*, radikale i demokrate, hrvatske stranke i političare u Bosni i Hercegovini, ipak, se najviše polemizira s *Glasom slobode*. Svoje političke protivnike oko *Glasa slobode* nastoje diskreditirati na različite načine, a najviše su koristili optužbe na račun komunista da su sluge ili pristalice propalog austrougarskog režima, da se pod crvenom zastavom internacionalizma kriju žuto-crni Habsburgovci, koji žele vratiti na vlast staru dinastiju itd. U napadima na *Glas slobode* ili reakcijama na njegovo pisanje i zvonaši koriste uvredljive izraze. Kako su u *Zvonu* znali reagirati na pisanje *Glasa slobode,* govori i slijedeći citat: "Vaš je zanat laž, a vaša su

[28] "Šmitranova stranka". *Glas slobode, god. IX, br. 68*. Sarajevo: 4. mart 1919. 3; "Šmitranova žuta organizacija na djelu". *Glas slobode, god. IX, br. 86*. Sarajevo: 15. april 1919. 6.

[29] "Šmitranova stranka". *Glas slobode, god. IX, br. 68*. Sarajevo: 4. mart 1919. 3.

[30] "Otvorenje policijske karaule za socijalšpijune". *Glas slobode, god. IX, br. 201*. Sarajevo: 13. novembar 1919. 3.

[31] "Ilićeva majka i Šmitranova majka". *Glas slobode, god. IX, br. 78*. Sarajevo: 5. april 1919. 3.

[32] "Buržoaski agent nastavlja svoj posao". *Glas slobode, god. IX, br. 67*. Sarajevo: 11. mart 1919. 2; "Jovo Šmitran kao 'književnik' i 'novinar'." *Glas slobode, god. IX, br. 79*. Sarajevo: 7. april 1919. 3; "Špijun Šmitran". *Glas slobode, god. IX, br. 109*. Sarajevo: 5. juli 1919. 2.

[33] "Izdajnička rabota Zvonara". *Glas slobode, god. IX, br. 76*. Sarajevo: 3. april 1919. 2.

HT11 prijelom new.indd 180 19.09.13. 12:39

sredstva laž, a i sve ono, što vi propustite kroz vaša pogana usta – jeste laž".[34] Komuniste i njihov stranački list *Glas slobode* nazivali su različitim imenima: "Šuckori oko *Gl. Slobode*", "Oligarhija oko Glasa slobode", "Četica problematičnih tipova", "Moralni anarhisti", "Sledbenici ruskih pokrštenih židova".[35]

Dosta širok dijapazon političkih protivnika u Bosni i Hercegovini imala je Jugoslovenska demokratska stranka. Zbog koncepta po kojem je ova stranka trebala okupljati različite grupe iz cijelog Kraljevstva SHS, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost, i zbog činjenice da je stranačko rukovodstvo obilato koristilo poziciju vladajuće stranke, u njoj su mnogi vidjeli opasnog političkog protivnika. U međustranačkoj borbi koja se odvijala preko stranačke štampe Jugoslovenska demokratska stranka učestvovala je s nekoliko listova, a mi ćemo ovdje spomenuti i obraditi sarajevski *Glas naroda* i nekoliko listova političkih grupa koje su bile bliske ovoj stranci i u koju su se vremenom "utopile". *Glas naroda* već od prvog broja, objavljenog 26. aprila 1919. godine, počinje polemiku s političkim protivnicima koje pronalazi u gotovo svim strankama što su djelovale na prostoru Bosne i Hercegovine. Od muslimanskih stranaka i njihovih listova najviše se vodi polemika s Jugoslovenskom muslimanskom organizacijom i listovima *Vrijeme* i *Pravda*. O odnosu demokrata prema ovoj stranci, njenim vođama i uopće politici Jugoslovenske muslimanske organizacije dovoljno govori polemika koju je pokrenuo Šukrija Kurtović objavljujući članak "Demagozi muslimanski" u *Glasu naroda*. On u tom članku kritizira Jugoslovensku muslimansku organizaciju čija je politika "bezidejna", njene vođe su "nekulturni, sa uskim horizontom i medreskom naobrazbom", a naziva ih i "nekulturnim i nesavjesnim demagozima" i "mračnjacima".[36] Ovaj članak izazvao je reakciju *Pravde*, pa je jedno vrijeme trajala oštra polemika između ova dva lista.

Oštre polemike *Glas naroda* vodio je i s hrvatskim strankama i njihovim stranačkim listovima. Najčešće se polemika vodi o uređenju države, pokrajinskim autonomijama, ustavu i drugim pitanjima. Za postojeće hrvatske stranke

[34] "Lažovi, sram vas bilo". *Zvono, god. II, br. 25*. Sarajevo: 5. april 1919. 3.

[35] "Ko se davi i za slamku se hvata". *Zvono, god. II, br. 78*. Sarajevo: 22. novembar 1919. 3; "Izazivačima na izazivanja". *Zvono, god. III, br. 4*. Sarajevo: 17. januar 1920. 3; "Tko financira *Glas Slobode*". *Zvono, god. III, br. 7*. Sarajevo: 29. januar 1920. 1; "Pobeda naših drugova u Tesliću". *Zvono, god. III, br. 81*. Sarajevo: 14. oktobar 1920. 3.

[36] "Demagozi muslimanski". *Glas naroda, god. I, br. 91*. Sarajevo: 13. oktobar 1919. 1.

HT11 prijelom new.indd 181 19.09.13. 12:39

u Bosni i Hercegovini u *Glasu naroda* kažu da su "frankovačke" i "klerikalske" i da su one "politička i socijalna bolest u našoj državi". Na zub su uzimali i kolege novinare iz *Hrvatske sloge* i *Jugoslavije*, pa u reakciji na pisanje *Jugoslavije* za autora članka kažu da se "raskokodakao (se) ko prava kokoš".[37]

U *Glasu naroda* kritički su se odnosili i prema štampi srpskih građanskih stranaka. U nekoliko navrata polemiziraju sa Čokorilovom *Srpskom zorom*. S druge strane, nesumnjivo najviše prostora u *Glasu naroda* zauzimale su kritike upućene radikalima i njihovom sarajevskom listu *Srpska riječ*. U međusobnoj komunikaciji novinari *Glasa naroda* optužuju radikale za propast agrarne reforme, za saradnju sa Čokorilom, begovima, spahijama, frankovcima i klerikalcima, osuđuju ometanje demokratskih skupština, naročito po Krajini itd. Posebno omiljena metoda diskreditiranja radikala bila je optužba radikala i radikalskih vođa u Bosni i Hercegovini da su pristalice austrougarskog režima. Tako se npr. u članku u kome se opisuju demonstracije što su ih radikali priredili prilikom dolaska demokratskih prvaka na skupštinu u Banjoj Luci 22. juna 1919. godine između ostalog kaže: "Mi smo odavno znali ko su ti ljudi koji su s pompom i u paradnim odelima dočekivali austrijske predstojnike, ali koji s urlikom divljaka dočekuju svoju braću iz Srbije i Slovenije".[38] I o radikalskom glasilu u Bosni i Hercegovini u *Glasu naroda* imali su šta kazati, pa u jednom reagiranju na tekstove objavljene u suparničkom listu kažu: "*Srpska riječ* imade često svoje kritične dane. Uhvati je 'bes' pa psuje i grdi kao stara kaćiperka, ne pazeći na svoj jezik".[39] Jezik komunikacije i kod *Glasa naroda* znatno se pooštrio približavanjem izbora. Tokom novembra 1920. godine polemika se vodi s različitim strankama i njihovim glasilima, ali se ipak i dalje najviše prostora posvećivalo radikalima i *Srpskoj riječi*. U nekoliko navrata objavljuju se članci u kojima se daju profili radikalskih kandidata na listama u Bosni i Hercegovini, opisuje njihov angažman prije i tokom Prvog svjetskog rata kako bi se prikazali kao izdajice i pristalice austrougarskog režima, ismija-

[37] "Vuk prekjučerašnje *Jugoslavije*". *Glas naroda, god. I, br. 14*. Sarajevo: 15. maj 1919. 2; "*Jugoslavija*". *Glas naroda, god. I, br. 23*. Sarajevo: 25. maj 1919. 2; "Hrvati". *Glas naroda, god. I, br. 29*. Sarajevo: 3. juni 1919. 1; "Kakovu jedinstvenu državu hoće 'težaci'." *Glas naroda, god. I, br. 105*. Sarajevo: 30. oktobar 1919. 3; "Kakvi su klerikalci". *Glas naroda, god. II, br. 348*. Sarajevo: 16. oktobar 1920. 2.

[38] "Metodi". *Glas naroda, god. I, br. 45*. Sarajevo: 25. juni 1919. 1.

[39] "Srpska riječ". *Glas naroda, god. I, br. 65*. Sarajevo: 22. juli 1919. 2.

HT11 prijelom new.indd 182 19.09.13. 12:39

vaju njihove fizičke i psihičke osobine i sposobnosti. O Milanu Srškiću pišu da je tugovao nakon atentata na Ferdinanda, zatim da je služio u austrougarskoj vojsci, da se nakon zarobljavanja na ruskom frontu nije priključio srpskim dobrovoljcima, nego da je otišao u Ženevu itd. Milana Pećanca opisuju kao ograničenog i koriste jedan opis Krste Cicvarića, koji je za Pećanca rekao "da je po njegovoj intelektualnoj sposobnosti sposoban da nosi grede".[40] Ponekad su čak uporedo objavljivali biografije pojedinih demokratskih i radikalskih kandidata, kao npr. jedna do druge biografije Šukrije Kurtovića i Milana Srškića o tome šta su radili prije, tokom i nakon Prvog svjetskog rata, sve kako bi se biračima pokazalo koliko su radikali loš, a demokrati dobar izbor.[41] Premda je Jugoslovenska demokratska stranka nastala na širim osnovama od vjerskih i nacionalnih, te se konfrontirala s nacionalnim strankama svih naroda u Bosni i Hercegovini, ipak su najoštriji sukobi vođeni s radikalima. To je pokazalo koga smatraju najopasnijim političkim protivnikom, ali i na koje su biračko tijelo najviše bili koncentrirani.

Radikalski stranački list u Sarajevu *Srpska riječ* bio je veoma aktivan u međustranačkoj komunikaciji. Već od drugog broja, početkom marta 1919. godine, počinje polemika, doduše u početku blaga, s drugim stranačkim listovima. Spektar listova s kojima *Srpska riječ* polemizira od početka je bio dosta širok, a vremenom postaje sve širi. U prvih dvadesetak brojeva kritički se postavljaju prema pisanju *Vremena*, *Pravde*, *Zvona*, *Jugoslavije*, *Obzora*, *Srpske zore*, *Glasa slobode* i drugih listova, ali su reakcije na pisanje tih listova i djelatnost stranaka koje su ih izdavale još uvijek bile uglavnom blage. Vremenom se jezik komunikacije zaoštrava i doživljava kulminaciju, kao i kod drugih stranačkih listova, u novembru 1920. godine. Kad se piše o političkim protivnicima, nastoje se što više diskreditirati, a *Srpska riječ* najčešće se služi navođenjem uloge određene ličnosti u toku Prvog svjetskog rata prikazujući ga kao eksponenta crno-žutog režima, protivnika Srbije i dinastije Karađorđevića, poštovaoca Habsburgovaca i sl. Često je *Srpska riječ* određenim ličnostima zamjerala što su nakon atentata na Franza Ferdinanda nosili crne trake, ili što na ulici ili drugim javnim mjestima govore njemačkim jezikom. Ovakvi tekstovi bili su "obogaćeni" uvredljivim izrazima kako bi se utisak pojačao.

[40] "Slike kandidata radikalske stranke". *Glas naroda, god. II, br. 373*. Sarajevo: 25. novembar 1920. 2.

[41] "Dva nosioca liste u Sarajevu". *Glas naroda, god. II, br. 375*. Sarajevo: 27. novembar 1920. 3.

HT11 prijelom new.indd 183 19.09.13. 12:39

Na ovome mjestu navest ćemo samo nekoliko primjera. U jednom od članaka u kome se analizira političko okupljanje i djelatnost muslimanskih stranaka kaže se da su pristalice Jugoslovenske muslimanske organizacije "bivši izraziti austro-ugarski vladinovci, otvoreni neprijatelji Srba pravoslavnih, desparatni feudalci i uplašeni *šuckori*" i da tu stranku predvode "okorjeli frankovci" koji su raspirivali vjersku netrpeljivost i mržnju prema svemu što je srpsko.[42] Frankovcima su nazivali i hrvatske političare i pristalice hrvatskih stranaka u Bosni i Hercegovini, a povremeno bi se "omakla" i poneka uvredljiva riječ. Tako su list *Jugoslavija* nazvali "bahsuz list",[43] a o pisanju *Hrvatske sloge* dovoljno govori naslov jednog članka – "Logika idiota" – u kojem se reagira na pisanje tog lista.[44] Povremena "mušterija" *Srpske riječi*, uostalom kao i većine drugih stranačkih listova, bio je i Čokorilo i njegova *Srpska zora*, ali tek približavanjem izbora radikali su obratili više pažnje na njega. Početkom novembra 1920. godine objavljuju članak u kome se Čokorilo prikazuje kao špijun i povjerljiva osoba austrougarskih vlasti tokom Prvog svjetskog rata, a usput mu je dodijeljen i nadimak "političko čudovište".[45]

Najopasnijeg protivnika u borbi za naklonost birača radikali su vidjeli u Jugoslovenskoj demokratskoj stranci. U prvih dvadesetak brojeva *Srpske riječi* nije uopće bilo tenzija na ovoj relaciji, ali 20. broj unosi bitne promjene u njeno pisanje. Naime, vijest da će se demokrati udružiti s blokom srbijanske opozicije izbacuje demokrate i njihove stranačke listove na prvo mjesto političkih protivnika radikala. U *Srpskoj riječi* kritika Demokratske stranke, njenih prvaka, članova i simpatizera, postupaka kako stranke tako i vlade u kojoj su demokrate sudjelovale postala je svakodnevna, a napisi o drugim strankama postaju sve rjeđi. Demokrate nazivaju "jugovinci", njihove stranačke listove "jugovina", optužuju ih da su razbili jedinstvo srpskog naroda, da nemaju jasnog programa, a da se ni njega ne pridržavaju, da ne biraju s kojom će strankom sarađivati, opisuju se neuspjesi demokratskih skupština, pogrešni potezi demokratskih političara, a uporedo s tim ističu se vrline radikala, njihovi uspjesi, moralne vrijednosti, tradicija, ističe se zasluga radikala

[42] "Muslimanska politika". *Srpska riječ, god. I, br. 16*. Sarajevo: 21. mart (3. april) 1919. 1.

[43] "Iz bahsuz-lista". *Srpska riječ, god. II, br. 122*. Sarajevo: 22. juni 1920. 1.

[44] "Logika idiota". *Srpska riječ, god. II, br. 194*. Sarajevo: 30. septembar 1920. 1.

[45] "Političko čudovište". *Srpska riječ, god. II, br. 228*. Sarajevo: 13. novembar 1920. 1.

HT11 prijelom new.indd 184 19.09.13. 12:39

za ujedinjenje i oslobođenje itd. Naravno, ova komunikacija između radikala i demokrata, *Srpske riječi* i *Glasa naroda*, bila je začinjena uvredljivim izrazima i sa strane *Srpske riječi*. U jednom od reagiranja na pisanje *Glasa naroda* piše: "*Demokrate* su bez sumnje pokvarena čeljad. Pojam pravde i morala kod njih i ne postoji. U borbi protiv političkih protivnika su nelojalni i – bez ikakovih skrupula – operišu sa izmišljotinama, lažima i klevetama".[46]

Od sredine 1920. godine u *Srpskoj riječi* pažnju počinju obraćati na Težačku organizaciju, odnosno Savez težaka, iako će demokrati do završetka izbora ostati najveći radikalski protivnici. Postepeno pretvaranje Težačke organizacije u stranku radikali su vidjeli kao atak na Radikalnu stranku, a sam Savez težaka doživljavaju kao trojanskog konja. Osnivanje Saveza težaka propratili su, između ostalog, i člankom u kome stoji: "Nekoliko besposlenih, u politici potpuno nesređenih i neorijentisanih, ali vrlo uobraženih građana osnovali su kod nas uz pomoć dvojice-trojice, ambicioznih seoskih nadripolitičara težačku stranku za Bosnu i Hercegovinu".[47] I težačke vođe su napadane, pa je u jednom članku neposredno prije izbora dat profil Gavre Gašića, za koga se kaže: "Jedan od glavnih političkih slijepaca, koji se poveo za tim Jugoslovenima da umanji slavu srpskog oružja, bio je pop Gavro Gašić", kojeg optužuju da je svojim glasom u Narodnom vijeću spriječio pripajanje Bosne i Hercegovine Srbiji.[48]

Od srpskih stranaka i njihovih listova u Bosni i Hercegovini na ovome mjestu spomenut ćemo još samo ekstremno desničarsku Srpsku narodnu organizaciju Đorđa Čokorila i njegovu *Srpsku zoru*. Premda nisu osigurali značajniju podršku među stanovništvom u Bosni i Hercegovini, zbog stila pisanja ovdje je potrebno malo prostora posvetiti i tom listu. Na meti Čokorila i njegovog lista bili su gotovo svi politički subjekti u Bosni i Hercegovini, ali zbog načina pisanja, nacionalizma i šovinizma većina stranaka preko svojih listova nije se uglavnom previše osvrtala na njegove ispade. Kad su to i činili, uglavnom su naglašavali da Čokorila smatraju neuračunljivim i neozbiljnim, tražili da se navedeni stavi ili u ludnicu ili u zatvor itd. Na koji način je *Srpska zora* nastojala komunicirati s političkim protivnicima pokazat ćemo na

[46] "Dopisi. Mostar, 14. januara". *Srpska riječ, god. II, br. 8*. Sarajevo: 16. januara 1920. 1.

[47] "Nametljivi zastupnici težaka". *Srpska riječ, god. II, br. 199*. Sarajevo: 6. oktobar 1920. 1.

[48] "Fotografija jednog težačkog vođe". *Srpska riječ, god. II, br. 225*. Sarajevo: 10. novembar 1920. 2.

HT11 prijelom new.indd 185 19.09.13. 12:39

nekoliko primjera. Pod naslovom "Crnožute stenice" objavljen je članak koji započinje na slijedeći način: "Topli jugovinski vetar ih je otkravio: izmilile su na površinu, da sišu srpsku krv, koju su dugo, dugo vremena sisali. Njihova gnezda su mnogobrojna i razasuta po celoj blaženoj 'Jugoslaviji'. U Sarajevu se zovu 'Pravda', 'Jugoslavija', 'Hrvatska Sloga'. Ova prva je zaostali predstavnik janjičarskih dahija i u isto doba crnožutih stenica".[49] Pored toga, Jugoslovenska muslimanska organizacija i *Pravda* su "drske sluge Habsburške pokvarenosti, paraziti, crnožuti "baroni" i "grofovi" itd.[50] O tome kakav su stav imali prema Hrvatima Čokorilo i njegove pristalice dovoljno nam govori ovaj citat: "Naša, toliko puta ponovljena tvrdnja, da je Hrvatstvo u Bosni i Hercegovini sinonim crno-žute habsburške zmije, svaki dan sve više i više dobija oblik nepobitne činjenice. Habsburgovizam, nakalemljen na rimokatoličko stanovništvo u B. i H., pod imenom Hrvatstva, rastrovao je dušu rimokatoličkog dela Srpskog Naroda u B. i H. tako duboko, da je neophodno nužna radikalna terapija".[51] Hrvate okupljene oko *Hrvatske sloge* naziva "crnožuti izmećari" i "nesretnici", optužuje ih da i dalje pišu istim rječnikom kojim su pisali u *Hrvatskom dnevniku* i *Hrvatskoj zajednici* u vrijeme rata "kada su rušili srpska ognjišta i pljuvali na srpske svetinje". I ovdje hrvatstvo poistovjećuje s Habsburgovcima i kaže "da svim silama treba tako 'Hrvatstvo' suzbiti i uništiti, to je jasno i jednom političkom analfabetu, a kamoli neozbiljnim srpskim političarima".[52] Naravno, Čokorilo se bavi i srpskim političarima, političkim strankama i njihovim listovima. Radikale i demokrate optužuje da su iznevjerili srpski narod i razbili njegovo jedinstvo, spriječili ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom itd. U Jugoslovenskoj demokratskoj stranci ili "jugovincima", kako ih nazivaju, vide stvarnu opasnost za srpski narod, koja "ide za tim, da inauguriše još reakcionarniju politiku protiv Srba, nego što je i sama Habsburška Monarhija vodila".[53] U *Srpskoj zori* često su pisali i o radikalima, njihovim vođama, aktivnostima itd., tako da "Gosp. Stojan Protić pokazao se spram Srba izvan

[49] "Crnožute stenice". *Srpska zora, god. II, br. 208*. Sarajevo: 19. april (2. maj) 1920. 1.

[50] "Begovi i kmetovi". *Srpska zora, god, II. br. 201*. Sarajevo: 1. (14) mart 1920. 1.

[51] "Otvarajte oči". *Srpska zora, god. II, br. 212*. Sarajevo: 17. (30) maj 1920. 1.

[52] "Šuckori – dobrovoljci". *Srpska zora, god. II, br. 212*. Sarajevo: 17. (30) maj 1920. 2.

[53] "Srp. Nar. Organizacija spram političkih stranaka u zemlji". *Srpska zora, god. II, br. 252*. Sarajevo: 18. (31) oktobar 1920. 1.

HT11 prijelom new.indd 186 19.09.13. 12:39

Srbije kao nemilosrdni očuh".[54] U još jednom primjeru možemo vidjeti šta je Čokorilo mislio o radikalima i Kraljevstvu SHS: "Dr. Srškić je vođ troglavih radikala u B. i H., t.j. stranke u kojoj su tri političke struje: srpska, hrvatska i slovenačka. Ovakav monstrum stranke nije postojao od kad ima sveta i veka: tri političke struje sasvim suprotne, u jednoj stranci. Ali nije se čuditi, mi se nalazimo u kazanu Krfske Veštice, u kome tvrdoglavo meša g. Stojan Protić svojom 'gvozdenom rukom'. I iz tog kazana izletio je i dr. Srškić sa dve glave: sa glavom birokrate Srškića, u svojstvu predsednika Zemaljske vlade i sa glavom advokata Srškića, u svojstvu vođe troglave radikalne stranke".[55]

Za naklonost muslimanskog stanovništva borilo se nekoliko muslimanskih stranaka osnovanih tokom 1919. i 1920. godine, ali i nekoliko drugih stranaka koje nisu imale muslimanski predznak. Neposredno nakon ujedinjenja pokrenuta su dva lista, *Jednakost* i *Vrijeme*, preko kojih možemo pratiti političko diferenciranje među muslimanima. Ova diferencijacija bila je vidljiva kako iz programskih načela iznošenih na stranicama ovih listova tako i iz međusobne komunikacije u kojoj se kritiziraju postupci druge strane, bilo da se radi o programskim načelima, postupcima na terenu ili pisanju štampe. Grupa oko *Jednakosti* prvo se formira kao Jugoslovenska muslimanska demokratija, a zatim se "utapa" u Jugoslovensku demokratsku stranku. Mada na stranicama ovog lista možemo pronaći kritičke tekstove i protiv drugih stranaka ili političkih grupa i njihovih listova, najviše kritike i pažnje posvećuje se Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji i listovima *Vrijeme* i *Pravda*. U *Jednakosti* možemo pronaći dosta članaka o listu *Vrijeme*, koje je "ograničeno" i "zasukano", njihovi članci su "nepismeni", a grupa oko *Vremena*, kasnije oko *Pravde* jeste "separatistička".[56]

Osnivanjem Jugoslovenske muslimanske organizacije list *Vrijeme* prestao je izlaziti, a zamjenjuje ga *Pravda*, kao glasilo te stranke. Od samog početka *Pravda* je objavljivala, između ostalog, i vijesti o djelovanju drugih političkih grupa i stranaka, te pisanju drugih stranačkih listova. U toj komunikaciji *Pravda* vodi polemiku s listovima *Srpska riječ*, *Riječ SHS*, *Glas naroda*, *Glas*

[54] "Politika g. Stojana Protića u B. i H. od sloma do danas". *Srpska zora, god. II, br. 229*. Sarajevo: 16. (29) juli 1920. 1.

[55] "Dvoglavi Dr. Srškić". *Srpska zora, god. II, br. 241*. Sarajevo: 27. august (9. septembar) 1920. 2.

[56] "Bez naslova". *Jednakost, god. II, br. 17.* Sarajevo: 1. februar 1919. 1; "Na istom putu". *Jednakost, god. II, br. 17.* Sarajevo: 1. februar 1919. 2.

HT11 prijelom new.indd 187 19.09.13. 12:39

slobode, *Obzor*, *Jugoslavija*, *Srpska zora*, *Zvono*, tuzlanskim *Oslobođenjem*, beogradskom *Pravdom* itd. Međutim, od početka izlaženja *Pravda* je najviše okrenuta listu *Jednakost*, glasilima Demokratske stranke, a od aprila 1919. godine sve su češće kritike i na račun radikala i *Srpske riječi*. Iz tekstova u *Pravdi* može se vidjeti da je Jugoslovenska muslimanska organizacija tokom 1919. godine, a dijelom i naredne, najvećim suparnicima u borbi za naklonost birača smatrala Jugoslovensku demokratsku stranku. Prvih mjeseci 1919. godine *Pravda* polemizira o podjeli mandata za Privremeno narodno predstavništvo, međustranačkoj konferenciji u Sarajevu i formiranju Jugoslovenske demokratske stranke, te njenih prvaka Svetozara Pribićevića i Atanasija Šole, kritizira djelovanje grupe skoncentrirane oko *Jednakosti*, a te svoje protivnike počinje polahko "častiti" ponekim nadimkom – "denuncijanti", "prišipetlje", "narodni nametnici".[57]

Situacija se djelomično promijenila 1920. godine zbog pojave nekoliko novih muslimanskih stranaka i njihovih stranačkih listova, ali i održavanja izbora za Ustavotvornu skupštinu. *Pravda* je, naravno, ekspresno reagirala na pojavu novih stranaka i njihovih glasila. U osvrtu na pojavu "Mutež" stranke, kako nazivaju Muslimansku težačku stranku, komentiraju se i izvrću ruglu njihovi stavovi o aktuelnim pitanjima,[58] njihov list *Glas težaka* nazivaju "detektivski glasnik",[59] "analfabetski listić", "klepetalo", "demokratski prirepak", "prodani listić".[60] Propraćena je i pojava prvog broja *Obrane*, glasila Muslimanske narodne stranke, za koju, između ostalog, kažu: "Skupljeno u jednu, može se o 'Obrani' reći da ne zna ni šta hoće ni – kako će".[61] Povremene reakcije na pisanje *Obrane* nemaju pretjeranu žestinu, a *Pravda* se prema ovom listu ponekad odnosi kao prema malom djetetu. Naravno, stari protivnici se ne zaboravljaju, te se i dalje vodi polemika s drugim stranačkim listovima, ali najviše s *Glasom naroda*. Razlika u odnosu na prethodni period je u tome što rječnik komunikacije s političkim protivnicima postaje malo oštriji. To mo-

[57] "Pošljedice političkog šarlatanstva". *Pravda, god. I, br. 8*. Sarajevo: 11. mart 1919. 1; "Sarajevo, 9. marta." *Pravda, god. I, br. 8*. Sarajevo: 11. mart 1919. 1

[58] "Bilješke". *Pravda, god. II, br. 32 (138)*: Sarajevo: 25. mart 1920. 1.

[59] "Detektivski glasnik". *Pravda, god. II, br. 92 (197)*. Sarajevo: 11. septembar 1920. 1.

[60] "Rečica (kot. Stolac) u novembru". *Pravda, god. II, br. 118 (223)*. Sarajevo: 16. novembar 1920. 3.

[61] "Obrana". *Pravda, god. II, br. 33 (139)*: Sarajevo: 27. mart 1920. 1.

HT11 prijelom new.indd 188 19.09.13. 12:39

žemo vidjeti u članku Sakiba Korkuta u kojem se osvrće na pisanje *Glasa naroda* o navodno neuspjeloj skupštini Jugoslovenske muslimanske organizacije u Foči. Prema pisanju dr. Kapora, suca i prvaka Demokratske stranke u Foči, skupština Jugoslovenske muslimanske organizacije u ovom gradu je propala, a Korkut je morao bježati. Očigledno izrevoltiran ovakvim napisima, Korkut demantira pisanje *Glasa naroda*, koji naziva "stovarište laži", a samog Kapora naziva "fočanskim delijom", "*finim* gospodinom", "doktorom prazne glave" i "onim Dalmatinčem".[62]

Krajem oktobra 1920. godine na političkoj sceni u Bosni i Hercegovini javlja se i list *Domovina*, kao nezavisni muslimanski list, kako je to stajalo u zaglavlju lista. Urednik lista bio je Avdo Hasanbegović, a vlasnik Šerif Arnautović. Oko *Domovine* neposredno pred izbore okupili su se tzv. muslimani radikali koji su pod nazivom "Muslimanska nezavisna lista" samostalno istupili na izborima za Ustavotvornu skupštinu, ali bez uspjeha. U mjesecu neposredno prije izbora *Pravda* je najviše pažnje posvetila upravo ovom listu i njegovom vlasniku Šerifu Arnautoviću. U međusobnim polemikama s "Domuzovinom", kako nazivaju *Domovinu*, nije bilo pretjerano mnogo uvreda sa strane *Pravde*. Mnogo se piše o "političkom mrtvacu", Šerifu Arnautoviću, podsjećaju na njegove aktivnosti tokom austrougarske uprave, naročito pred kraj Prvog svjetskog rata.[63] Kao specifičnost u odnosima *Pravde* i *Domovine* ističe se javno spaljivanje suparničkog lista. Sve je započelo u Banjoj Luci, gdje su članovi Banjalučke kiraethane na čaršiji javno spalili list *Domovina*. Uskoro ovo postaje omiljena zabava pristalica Jugoslovenske muslimanske organizacije, te se primjerci *Domovine* javno spaljuju i u Prijedoru, Blagaju, Sarajevu, Sanskom Mostu, Janji, Kulen-Vakufu, Cazinu i Bijeljini.[64]

Navedeni muslimanski stranački listovi polemizirali su s *Pravdom*, ali i međusobno. Pisanje *Obrane*, iako kritičko, nije bilo obilježeno teškim riječi-

[62] "Malo odgovora gosp. dru Kaporu". *Pravda, god. II, br. 37 (142)*. Sarajevo: 3. april 1920. 3.

[63] "I Šerif hoće u Konstituantu". *Pravda, god. II, br. 114 (219)*. Sarajevo: 6. novembar 1920. 2.

[64] "Odjek pisanja 'Domovine'". Pravda, god. II, br. 114 (219). Sarajevo: 6. novembar 1920. 2; "Propast tvoja od tebe, Šerifova 'Domovino'!...". *Pravda, god. II, br. 116 (221)*. Sarajevo: 11. novembar 1920. 2; "Naša veličanstvena skupština u Sarajevu". *Pravda, god. II, br. 117 (222)*. Sarajevo: 13. novembar 1920. 1; "Propast tvoja od tebe, Šerifova 'Domovino'!...". *Pravda, god. II, br. 118 (223)*. Sarajevo: 16. novembar 1920; "Propast tvoja od tebe, Šerifova 'Domovino'!...". *Pravda, god. II, br. 120 (225)*. Sarajevo: 20. novembar 1920. 3; "Propast tvoja od tebe, Šerifova 'Domovino'!...". *Pravda, god. II, br. 121 (226)*. Sarajevo: 23. novembar 1920. 2.

HT11 prijelom new.indd 189 19.09.13. 12:39

ma i uvredama, te se čini da su pokretači ove stranke i glasila bili svjesni svoje nemoći i male popularnosti, pa istupaju pomirljivo, nude saradnju, ali bez ikakvog uspjeha. S druge strane, pisanje *Glasa težaka* bilo je mnogo otvorenije i nisu se ustručavali upotrebljavati i uvredljive izraze u komunikaciji s političkim protivnicima. Za *Obranu* su pisali da je "otvoreno begovsko-plemićki list", a njihove članove naziva "zadrtim", "glupim", "jadnicima".[65] Mnogo više kritike upućivali su na rad Jugoslovenske muslimanske organizacije, čiju politiku nazivaju jalovom i štetnom po muslimane i njihove interese, optužuju je da ne vodi računa o interesima težaka, da ništa nisu učinili na prosvjetnom i kulturnom polju itd.[66] Približavanje izbora značajno je utjecalo na međustranačku komunikaciju. Broj članaka u kojima se reagira na pisanje drugih listova ili onih u kojima se kritizira rad drugih stranaka ili pojedinaca postaje sve veći. Također, jezik komunikacije sve je oštriji. *Glas težaka* tokom oktobra i novembra 1920. godine polemizira gotovo isključivo s *Pravdom*, koju nazivaju "feudalni list drekavac", "feudalna kukavica"[67] ili "organ poznatih prdektera i najvećih švabinovaca",[68] opisuju se i osuđuju nasilja "Pravdaša",[69] Jugoslovenska muslimanska organizacija, ali i druge muslimanske stranke su "nazadne i konzervativne",[70] njene vođe su "crno-žuti", pa "Nikakova voda ni safun vaše crno-žuto blato sa vas saprati ne može"![71]

Domovina, koja se pojavila relativno kasno, svojim načinom pisanja nije zaostajala za ostalim listovima. Prvenstveno je kritizirala rad Jugoslovenske muslimanske organizacije i pisanje *Pravde*. Vođe Jugoslovenske muslimanske organizacije naziva "špijunima", "vladinovcima", "pokvareni i degenerisani tipovi", "šarlatani", a *Pravdu* naziva "plačidrug Jugoslavije i Hrvatske sloge", te kaže da ona "sikće kao histerična usigjelica, psuje i grdi na sve strane".[72] Nisu

[65] "'Pravda' – 'Obrana'". *Glas težaka, god. I, br. 4*. Sarajevo: 24. april 1920. 1.

[66] Isto.

[67] "Pravdaška dosljednost". *Glas težaka, god. II, br. 21*. Sarajevo: 16. oktobar 1920. 3.

[68] "Drskost". *Glas težaka, god. II, br. 17*. Sarajevo: 1. oktobar 1920. 3.

[69] "Šikaniranje pravdaša". *Glas težaka, god. II, br. 17*. Sarajevo: 1. oktobar 1920. 3; "Kako 'Pravdaši' progone naše pristaše". *Glas težaka, god. II, br. 20*. Sarajevo: 13. oktobar 1920. 3; "'Pravdaški' zulumi u Visokom". *Glas težaka, god. II, br. 27*. Sarajevo: 20. novembar 1920. 3.

[70] "Izbori". *Glas težaka, god. II, br. 27*. Sarajevo: 20. novembar 1920. 1.

[71] "Drskost". *Glas težaka, god. II, br. 17*. Sarajevo: 1. oktobar 1920. 3.

[72] "Mahnitanje 'Pravde'". *Domovina, god. I, br. 5*. Sarajevo: 10. novembar 1920. 2.

HT11 prijelom new.indd 190 19.09.13. 12:39

im ostali dužni ni u slučaju spaljivanja *Domovine,* pa je nakon banjalučkog spaljivanja ovog lista iz Modriče stigla vijest: "Zbog glupavog i razbojničkog njenog pisanja ogorčeni članovi kiraethane i ostali muslimanski gragjani spališe javno na čaršiji 'Pravdu' u prisutnosti mnogo svijeta i uz poklike: 'Dolje Sakib! Dolje prdekter Maglajlić'!"[73] Pristalice Jugoslovenske muslimanske organizacije nazivaju "Jugotatarima", "renegatima", "slijepcima".[74] U osnovi, *Domovina* smatra kako je isključivi krivac za izuzetno težak položaj muslimana u tom vremenu bila politika Jugoslovenske muslimanske organizacije. Međutim, to nisu bili jedini njeni protivnici i ona na svojim stranicama otvoreno nabraja kao političke takmace i Hrvatsku težačku stranku, Hrvatsku pučku stranku i Muslimansku težačku stranku.

Od listova hrvatskih političkih stranaka ovdje ćemo spomenuti *Jugoslaviju*, glasilo Hrvatske pučke stranke, i *Hrvatsku slogu*, glasilo Hrvatske težačke stranke. I jedan i drugi list često su se nalazili na udaru drugih, posebno srpskih stranačkih listova. Novinari ovih listova odgovarali su na te ispade i napade, a verbalno su se sukobljavali i međusobno. U *Hrvatskoj slozi* povremeno vode polemike s drugim stranačkim listovima, a posebno oštro odgovarali su na pisanje *Srpske zore*. Pritom su koristili i uvredljive izraze, iako to nije bila česta pojava u *Hrvatskoj slozi*, pa kažu da Čokorilo kleveće "cincarskom jezičinom", nazivaju ga "čoravo Čokorilo", "cincarska kukavica", "crno-žuto Colasovo tele i plaćeniče baruna Pitnera",[75] "crnožuti plačenik",[76] "crnorukac Čokorilo", "senilni Čokorilo".[77] U komunikaciji sa suparničkim listom *Jugoslavija* uglavnom nema teških riječi iako se često s tim listom vodi polemika.

I u *Jugoslaviji* su bili prinuđeni da često odgovaraju na napade drugih stranačkih listova. Tako novinari ovog lista polemiziraju s "denuncijantima oko Srpske riječi" ili "crnožutim Srbima oko Srpske riječi",[78] "izvozničarskim listom" (*Glasom naroda*), koji uređuje "bivši frankovac" i "bubnjalo",[79] "po-

[73] "Odjek pisanja 'Pravde'". *Domovina, god. I, br. 5*. Sarajevo: 10. novembar 1920. 2.

[74] "Jugotatarski komunikej". *Domovina, god. II, br. 1*. Sarajevo: 4. januar 1921. 2.

[75] "Čokorilo – e baš si očorilo". *Hrvatska sloga, god. II, br. 149*. Sarajevo: 23. srpanj 1920. 1.

[76] "Crnožuti plaćenik". *Hrvatska sloga, god. II, br. 155*. Sarajevo: 30. srpanj 1920. 1.

[77] "Mangupska crna ruka u Sarajevu". *Hrvatska sloga, god. II, br. 156*. Sarajevo: 31. srpanj 1920. 2.

78 "Denuncijanti oko Srpske riječi". *Jugoslavija, god. III, br. 93*. Sarajevo: 26. travanj 1920. 2.

[79] "Organ izvozničara". *Jugoslavija, god. III, br. 94*. Sarajevo: 27. travanj 1920. 2.

HT11 prijelom new.indd 191 19.09.13. 12:39

srbljenim Iliro-Keltom" (Čokorilom)[80] itd. Naravno, najviše polemike u *Jugoslaviji* vodili su s najvećim suparnicima u borbi za glasove Hrvata u Bosni i Hercegovini, s Hrvatskom težačkom strankom i njihovim listom *Hrvatska sloga*. Ovaj list su nazivali "gazdinski list",[81] a njihove vođe i pristalice "klika oko 'Hrv. sloge'."[82] Ovdje treba istaknuti da su međusobne polemike između *Jugoslavije* i *Hrvatske sloge* uglavnom bile oslobođene međusobnog vrijeđanja i omalovažavanja. Daleko od toga da nije bilo kritike, ali bez pretjerano oštrih riječi. Međusobna komunikacija podignuta je na viši nivo tek od kraja oktobra 1920. godine kada su propali pregovori o zajedničkom nastupu na izborima. Približavanje izbora zaoštrilo je odnose između dvije hrvatske stranke i njihova dva stranačka lista, međusobno se optužuju za propast pregovora, donose vijesti s uspješnih vlastitih skupova i neuspješnih suparničkih itd.

Ovako ponašanje stranačke štampe u Bosni i Hercegovini nije doprinosilo smirivanju tenzija. Poziva na ublažavanje verbalnih sukoba ili na njihov prestanak gotovo da i nije bilo, a i oni koji su objavljivani nisu proizveli pozitivan efekat. Po nekim mišljenjima, pisanje stranačke štampe nije samo narušavalo međunacionalne i međuvjerske odnose, nego je utjecalo i na stabilnost Kraljevstva SHS. Jedno od tih razmišljanja možemo demonstrirati karikaturom objavljenom u šaljivom listu *Osa*.[83]

[80] "Radikali=Čokorilovci". *Jugoslavija, god. III, br. 111*. Sarajevo: 19. svibanj 1920. 1.

[81] "*Hrvatska sloga*". *Jugoslavija, god. III, br. 41*. Sarajevo: 20. veljače 1920. 1.

[82] "Konstatacije". *Jugoslavija, god. III, br. 248*. Sarajevo: 9. studenoga 1920. 1.

[83] "Nesavjesna štampa na poslu". *Osa, god. I, br. 3*. Sarajevo: 15. mart 1919. 4.

HT11 prijelom new.indd 192 19.09.13. 12:39

Nasilje kao oblik komunikacije s političkim protivnicima

Do međustranačkih sukoba dolazilo je i na drugim poljima djelovanja – radom na terenu i radom u Privremenom narodnom predstavništvu, gdje sukobi nisu bili samo verbalni, nego i fizički. S ciljem pridobijanja novih pristalica političke stranke organizirale su pouzdaničke sastanke, javne skupštine, predavanja, narodna veselja i zabave, a često su pokušavali iskoristiti masovna okupljanja tokom pijačnih dana za stranačku promociju. Bilo je neminovno da pritom dođe do kontakata pristalica ili aktivista suprotstavljenih političkih opcija, pa i verbalnih ili fizičkih sukoba. I tokom rada na terenu političke stranke koristile su iste ili slične metode prilikom obračuna s političkim protivnicima. Metoda koju su koristile gotovo sve političke stranke, neke više, a neke manje, bilo je ometanje rada javnih skupština političkih protivnika. Obično bi na zakazane skupštine dolazile i pristalice drugih stranaka i onda bi vikanjem, galamom, zviždanjem i na druge načine nastojali onemogućiti početak održavanja skupštine ili izazvati njen prekid. Predstavnici organa vlasti koji su bili obavezni prisustvovati svim skupštinama u ovakvim situacijama raspuštali su skupštinu i naređivali okupljenima da se raziđu ili bi uz pomoć organa sigurnosti rastjerivali samo "uljeze" na skupštini. Ovdje ćemo navesti nekoliko primjera takvog djelovanja. Na skupštinu Jugoslovenske muslimanske organizacije u Foči, koja je održana 14. marta 1920. godine, došlo je i oko četrdesetak Srba, a među njima je bilo petnaestak dobrovoljaca, koji su odmah na početku skupštine počeli zviždati, vikati i izazivati okupljene muslimane. Kotarski predstojnik je, s ciljem sprečavanja eskalacije sukoba, skupštinu raspustio, jer nije mogao uspostaviti red i mir.[84] Skupštinu Hrvatske pučke stranke koja je trebala biti održana u Ostrošcu 30. maja 1920. godine uspjela je omesti nekolicina komunista iz Konjica koji su prije početka skupštine među seljacima agitirali i optuživali Hrvatsku pučku stranku da je na strani begova i da žele postići da seljaci opet daju hak. Okupljenim su se trebali obratiti dr. Sprajcer, prof. Petrović i prof. Puljić iz Sarajeva i Mato Zubac, seljak iz Mostara. Neposredno nakon početka skupštine, kada je riječ uzeo Mato Zubac, nekolicina okupljenih je počela vikati, ne dozvoljavajući mu da govori, a jedan od prisutniih je kamenom napao prof. Puljića. Kotarski predstojnik bio je prisiljen raspustiti skupštinu.[85] U Zenici je kotarski predstojnik 8. septembra

[84] ABiH, ZVBiH, 3896/1920 prez; Purivatra A. 1999. 72.

[85] ABiH, ZVBiH, 5411/1920 prez.

HT11 prijelom new.indd 193 19.09.13. 12:39

1920. godine raspustio skupštinu Jugoslovenske demokratske stranke nakon što su komunisti i radikali zviždanjem i vikom spriječili ministra Alaupovića i poslanike Vojislava Besarovića i Milana Đukovića da održe govore.[86] Rad skupštine zvonaša u Banjoj Luci 26. septembra 1920. godine pokušalo je omesti čak 300 komunista galamom i zviždanjem, ali je izaslanik organa vlasti uz pomoć policije rastjerao komuniste i omogućio njeno održavanje.[87] Tokom skupštine Težačke organizacije u Kozluku 17. oktobra 1920. godine zamalo je došlo do fizičkog obračuna jer je dvadesetak pristalica Srpske narodne organizacije i 15-20 pristalica Radikalne stranke vikom i psovkama pokušalo omesti zbor. Nekolicina je potegla noževe, mahala štapovima, te je zbog toga kotarski predstojnik uz pomoć žandarmerije raspustio skupštinu. Nakon toga uhapsio je Vaju Vidovića, Milovana Đukića i Jagu Šakotića (pristalice SNO-a), jer su psovali Hrvate i Slovence, te zato što su prijetili da će ubiti nekoliko osoba.[88] Na skupštini Komunističke partije Jugoslavije u Bosanskoj Gradišci, koja je održana 31. oktobra 1920. godine, prisustvovalo je pored pedesetak komunista i stotinjak radikala i pristalica Jugoslovenske muslimanske organizacije i seljaka. Tokom skupštine došlo je do verbalne prepirke i galame, pa je kotarski predstojnik raspustio skupštinu da bi se izbjegle teže posljedice.[89] O ovakvim događajima piše i stranačka štampa, koja uglavnom napada na političke suparnike jer su im omeli održavanje nekog zbora, ali se u nekim slučajevima pojedine stranke same hvale svojim "uspjesima". Tako *Pravda* piše kako je na skupštinu gluhićevaca u Bijeljini došlo dosta pristalica Jugoslovenske muslimanske organizacije, koji su burno reagirali na govore kako je Jugoslovenska muslimanska organizacija antidržavna stranka, te je nakon toga kotarski predstojnik na traženje organizatora skupštine odstranio pristaše ove stranke.[90]

Na stranačkim skupštinama vika, galama, zviždanje i sl. ponekad su prerastali u prave fizičke obračune pristalica suprotstavljenih političkih opcija. Za razliku od do sada spomenutih načina sukobljavanja, u fizičkim obračunima ne učestvuju sve stranke, odnosno njihove pristalice. Dok za većinu stra-

[86] ABiH, ZVBiH, 8980/1920 prez.

[87] ABiH, ZVBiH, 9469/1920 prez.

[88] ABiH, ZVBiH, 11045/1920 prez.

[89] ABiH, ZVBiH, 11872/1920 prez.

[90] "Nečuven fiasko Gluhićevaca u Bijeljini (Bijeljina, 2. novembra)". *Pravda, god. II, br. 116 (221).* Sarajevo: 11. novembar 1920. 3.

HT11 prijelom new.indd 194 19.09.13. 12:39

naka skoro da nema podataka da su aktivno ili pasivno sudjelovali u fizičkim obračunima, pristalice pojedinih političkih opcija ne ustručavaju se i na ovakav način komunicirati s političkim neistomišljenicima. Posebno oštri međustranački fizički obračuni dešavali su se na relacijama komunisti – zvonaši, te radikali – demokrate.

U pojedinim mjestima u Bosni i Hercegovini napetosti između zvonaša i komunista trajale su duže vrijeme, a povremeno su eskalirale u otvorene fizičke obračune. Takva situacija je bila npr. u Tesliću krajem septembra i početkom oktobra 1920. godine. Trvenja između komunista i njihovih protivnika u Tesliću trajala su duže vrijeme, a sukobi su počeli eskalirati kada su se protivnici komunista organizirali dijelom kroz Savez težaka, odnosno Savez zemljoradnika, a dijelom kroz Jugoslovensku socijaldemokratsku stranku (zvonaše). Ovdje se politička podjela pojačavala činjenicom da je domaće srpsko stanovništvo u komunistima vidjelo istovremeno i strance koje treba protjerati iz Teslića. Zvonaši i pristalice Saveza težaka na jednoj javnoj skupštini 25. septembra 1920. godine zahtijevali su da se stranci isele iz Teslića i usput su prijetili pojedinim komunistima da "će im suditi narodni sud" ukoliko se ne isele. Tokom održavanja skupštine nije bilo incidenata, ali su uvečer pretučena trojica komunista. U ovaj sukob uključili su se i organi vlasti, te su u narednim danima poduzete mjere za sprečavanje eskalacije sukoba. Uhapšeni su neki od zvonaša i pristalica Saveza težaka zbog izrečenih prijetnji i napada na komuniste, ali je nekoliko dana kasnije iz Teslića protjerano deset radnika komunista koji su smatrani opasnim za javni red i mir.[91]

Slična situacija bila je i u Zavidovićima početkom 1920. godine. Odnosi između komunista i zvonaša u Zavidovićima bili su toliko loši da je 20. februara 1920. godine predsjednik Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu zatražio od komandanta III žandarmerijske brigade da se žandarmerijske stanice u Zavidovićima i Žepču pojačaju sa po 15 novih žandara jer je "borba između 'Zvonaša' i 'Komunista' zauzela tako jaku oštrinu, da je borba prešla sve granice". Ipak, do ovog pojačanja nije došlo u narednom periodu zbog poznatih problema sa nedostatkom kadra u žandarmeriji, odnosno zbog činjenice da žandarmerija u to vrijeme nije imala dovoljan broj ljudi da popuni

[91] ABiH, ZVBiH, 10709/1920 prez; "Progonjenje radnika u Tesliću." *Glas slobode, god. X, br. 218*. Sarajevo: 9. oktobar 1920. 1;

HT11 prijelom new.indd 195 19.09.13. 12:39

formacijsko stanje, a kamoli da se određene stanice dodatno pojačavaju.[92] Sukobljavanja komunista i zvonaša u Zavidovićima nastavljena su i kasnije, pa je 18. aprila 1920. godine održana skupština zvonaša. Nakon završene skupštine masa okupljenog naroda noseći zastave krenula je radničkom kolonijom Firme *Eisler i Ortlib*. Ako znamo da su u kolonijama uglavnom živjeli "stranci", odnosno ljudi zavičajni izvan Bosne i Hercegovine, prema kojima su zvonaši imali izuzetno negativan stav, možemo konstatirati da je ovaj postupak bio čista provokacija. Prilikom prolaska radničkom kolonijom neko je skinuo tablu s natpisom s radničkog doma (komunističkog) i bacio je u rijeku, a kasnije je došlo i do jednog incidenta kada je neko iz povorke optužio izvjesnog Antona Erjavca, lokalnog radnika rodom iz Slavonije, da je psovao Njegovo Veličanstvo. Na to je nekoliko zvonaša pritrčalo Erjavcu i počelo ga tući štapovima po rukama i leđima, tako da "je za rad kroz osam dana nesposoban," a dvojica koja su pokušala spriječiti ovaj napad dobili su po jedan šamar. Eskalaciju nereda spriječili su pripadnici državne straže sigurnosti koji su se brzo našli na mjestu incidenta.[93]

Zvonaši i komunisti sukobljavali su se i u Drvaru. U Drvaru su do pred kraj 1919. godine postojale dvije sindikalne organizacije (Podružnica "Saveza bosanskohercegovačkih željezničara" i Podružnica "Saveza drvodjeljskih radnika"), a njihovi članovi uglavnom su bili pristalice Socijalističke radničke partije Jugoslavije (k). Međutim, krajem 1919. godine u Drvaru je došlo do cijepanja jedinstvenog radničkog pokreta nakon što je Jugoslovenska socijaldemokratska stranka počela osnivati svoje podružnice po Bosni i Hercegovini, te pokrenula osnivanje Općeg radničkog saveza Bosne i Hercegovine. Ovaj proces počeo je i u Drvaru, a bio je vezan i za određene specifičnosti u ovom kraju. Jedan od uzroka stranačkog i sindikalnog cijepanja među radnicima mogao bi ležati u radničkom konzumu u kome su radnici mogli po mnogo povoljnijim cijenama nabavljati osnovne životne namirnice, što se nije dopadalo lokalnim trgovcima. Zbog toga je onaj dio drvarske čaršije koji je živio od trgovine i lihvarenja počeo istupati protiv spomenutih radničkih sindikalnih organizacija, a o pozadini sukoba govori i činjenica da su među radnicima za osnivanje i pristupanje Jugoslovenske socijaldemokratske stranke agitirali pop Milan Banjac, trgovac Todor Tadić, trafikant Škorić i drugi. Podjela radnika

[92] ABiH, ZVBiH, 2262/1920 prez.

[93] ABiH, ZVBiH, 4133/1920 prez, 5093/1920 prez.

HT11 prijelom new.indd 196 19.09.13. 12:39

na pristalice zvonaša i komunista polahko je dizala tenzije u Drvaru. Zvonaši su nastojali preuzeti u svoje ruke radnički dom, kompletnu arhivu i imovinu, a komunisti su se tome suprotstavljali. Napetosti su prerasle u otvorene sukobe 12. decembra 1919. godine, kada su zvonaši oko podne napali i istukli stolarskog radnika Ivana Lastrića. Istog dana trgovac Todor Tadić sa desetak pijanih težaka radnika tražio je od uredujućeg činovnika na željezničkoj stanici da se kompletan odbor organizacije komunista već sutra istjera iz Drvara pod prijetnjom najtežih posljedica, a u 9 sati navečer grupa zvonaša predvođena Perom Jaklicom i Jovanom Đurđevićem pretukla je toljagama dvojicu radnika, Josipa Slamu i Hermana Marušića, u kancelariji sekretara lokalne organizacije komunista, te ih nakon toga izbacili napolje. Situacija se nije smirila ni narednih dana, a zvonaši postaju sve agresivniji u svojim namjerama da u potpunosti preuzmu rukovođenje radničkim organizacijama. U tu svrhu zvonaši su prijavili kotarskoj ispostavi da imaju dokaza kako je prijašnji odbor komunističke organizacije pronevjerio društvenu imovinu i kako ispravlja knjige da bi sakrio pronevjere. Zbog toga su zahtijevali da se te knjige oduzmu i predaju novom odboru (zvonašima). Dana 24. decembra pisar Kotarske ispostave u Drvaru Bogunić došao je u pratnji žandara i peterice zvonaša s pismenim nalogom Kotarske ispostave i proveo premetačinu prostorija organizacije komunista i odnio neke knjige. Narednih dana fizički sukobi u Drvaru bili su sve češći, a komunisti obično pritom izvlače deblji kraj. Tako su 29. decembra zvonaški aktivisti Škorić i Đurđević napali i istukli skladištara Silvija Radića. Dan kasnije, 30. decembra, šesterica zvonaša napali su i istukli Ivana Blaževskog, a 1. januara 1920. godine Škorić je na željezničkoj stanici istukao Rafaela Kampuša. Dana 8. januara Todor Tadić je u 7 sati navečer napao na sekretarijat organizacije komunista, prijetio, psovao i pokušavao izazvati nerede. Istoga dana, samo sat ranije, Tadić je istukao 12-godišnjeg dječaka Viktora Peju i 15-godišnjeg Duru Urla. Zbog nasilja koje je bilo u stalnom porastu, predstavnici Socijalističke radničke partije Jugoslavije (k) upućivali su žalbe organima vlasti kako na ponašanje zvonaša tako i na potpuno indiferentan stav lokalnih organa vlasti u Drvaru. Ove žalbe stigle su i do Ministarstva unutrašnjih djela u Beogradu. S ciljem utvrđivanja istine o dešavanjima u Drvaru, formirano je povjerenstvo na čijem čelu je bio Franjo Markić, povjerenik za socijalnu politiku. U to povjerenstvo Radnička komora imenovala je Bogdana Krstića, a Izvršni odbor Pokrajinskog radničkog sindikalnog vijeća imenovao je Dušana Glumca. Jugoslovenska socijaldemokratska stranka nije pozvana

HT11 prijelom new.indd 197 19.09.13. 12:39

da imenuje svog delegata u povjerenstvo jer se u Drvaru stalno nalazio tajnik te organizacije Dragoljub Gospić. Ovo povjereništvo stiglo je u Drvar 29. januara 1920. godine, a sutradan su počeli istragu o dešavanjima u Drvaru tokom posljednja dva mjeseca. Dok se Franjo Markić nalazio na razgovoru s upraviteljem Kotarske ispostave, za to vrijeme su Krstić i Glumac napadnuti na ulici. Četrdesetak ljudi, naoružanih kolcima i batinama, opkolili su spomenutu dvojicu i prvo ih napali verbalno, a zatim su i fizički nasrnuli na njih. U sve se umiješao željeznički pristav Durn (pristalica komunista) i pokušao spriječiti napad, ali su onda napali njega i počeli ga tući. Sva trojica su uspjela pobjeći, Glumac i Durn su se sakrili u obližnje kuće koje su napadači opkolili, a Krstić je uspio pobjeći do obližnje Fabrike celuloze, odakle je telefonom javio u Kotarsku ispostavu šta se dešava. Uskoro na lice mjesta dolaze žandari koji su oslobodili Durna i Glumca, te uhapsili četvericu učesnika u napadu na njih (Peru Jaglicu, Savu Kasuma, Aleksu Dodika i Aleksu Šobića). Dolazak povjerenika u Drvar nije uspio smiriti niti relaksirati situaciju i već sutradan povjerenici su neobavljena posla napustili Drvar, u kojem su napetosti između zvonaša i komunista postale još veće.[94]

Posebno oštri međustranački sukobi dešavali su se na relaciji demokrate – radikali. Doduše, u prvim mjesecima 1919. godine u Bosni i Hercegovini nije bilo ni verbalnih ni fizičkih obračuna između pristalica radikala i demokrata, jer su u Narodnoj radikalnoj stranci tada još uvijek vjerovali u zajednički nastup sa demokratima, pa i nisu organizirali stranačku mrežu u Bosni i Hercegovini. Međutim, do naglog zaokreta dolazi nakon što je Svetozar Pribićević 11. aprila 1919. godine zvanično sklopio sporazum o saradnji sa srbijanskom opozicijom. Radikali tada počinju ubrzano raditi na organiziranju svojih ogranaka po Bosni i Hercegovini, a zaokret u međusobnim odnosima bio je vidljiv i kroz stranačku štampu, o čemu je već bilo govora. Nije prošlo dugo, a na terenu se javljaju i prvi fizički obračuni. Već 27. aprila 1919. godine na javnoj skupštini Demokratske stranke u Trebinju došlo je do sukoba radikala i demokrata. Na skupštini su trebali govoriti dr. Savo Ljubibratić, dr. Kurtović, dr. Andrić i Vasilj Grđić. Međutim, čim je Savo Ljubibratić počeo govoriti, okupljena masa svijeta, uglavnom radikalskih pristalica, počela je vikati i sprečavati ga da govori. Čak su ga i skinuli s bine i zadali mu nekoliko udaraca, a od težih posljedica spasio se bježanjem u zgradu tamošnje srpske banke. Pri tome su napadnuti i oblasni izaslanik dr. Safvet-beg Bašagić, jer

[94] ABiH, ZVBiH, 1215/1920 prez; AJ, 14-23-53.

HT11 prijelom new.indd 198 19.09.13. 12:39

je masa mislila da je to Kurtović, i učitelj iz Duži Stevo Pravica, koji je pokušao zaustaviti razjareni svijet. Tokom dana radikalske pristalice čak su upale u kuću kotarskog predstojnika Lazarevića, a nešto kasnije i u kuću penzionisanog narednika Weindingera, te su navedene zlostavljali.[95]

Situacija se u narednom periodu nije smirivala. Naprotiv, jaz između radikala i demokrata postajao je veći, a fizički obračuni pristalica ove dvije političke stranke sve češći. Posebno "živo" bilo je na prostoru Krajine, gdje su se pristalice radikala i demokrata u nekoliko navrata žestoko sukobili tokom 1919. i 1920. godine. Tako su radikalske pristalice 21. juna 1919. godine na nekoliko usputnih stanica napali na voz sa demokratskim prvacima iz Hrvatske i Srbije (Milorad Drašković, Voja Marinković, Dragutin Bečić, Stjepan Kukrić, Milan Pribićević, Stojan Budisavljević, Vjekoslav Kukovec, Živko Nježić, Radoje Jovanović, Grga B. Anđelinović i drugi), koji su išli na skupštinu stranke u Banjoj Luci. Na stanici u Otoci radikali iz Bosanske Krupe napali su na voz kamenjem, a ispaljeno je i nekoliko revolverskih hitaca, dok je u Blatini pruga onesposobljena za promet postavljanjem drvenih prepreka.[96] Po dolasku u Banju Luku moglo je doći do incidenta jer je okupljena masa radikalskih pristalica na izlazu iz željezničke stanice dočekala spomenute goste i počela ih verbalno vrijeđati nazivajući ih austrijskim ulizicama, narodnim izdajicama, nametljivcima.[97] Tada nije došlo do fizičkog sukoba, ali jeste sutradan, 22. juna 1919. godine, kada su radikali organizirali svoju skupštinu u Banjoj Luci kako bi umanjili efekat skupštine demokrata i tom prilikom došlo je do tuče između pristalica radikala i demokrata.[98] Do sukoba između radikala i demokrata došlo je i samo dan kasnije u Sanskom Mostu, gdje je Demokratska stranka trebala održati skupštinu. Tu su trebali učestvovati i već spomenuti poslanici Demokratske stranke u Privremenom narodnom predstavništvu. Međutim, već prilikom prolaska kroz grad, od željezničke stanice do sajmišta, okupljena masa ljudi verbalno je napadala i vrijeđala povorku demokrata, ali oni ipak uspijevaju bez većih problema doći do sajmišta i popeti se na binu. Vrijeđanje, vika, galama i slično nastavili su se, ali demokratima ipak nakon izvjesnog vremena polazi za rukom da započnu sa skupštinom. Međutim, uskoro na-

[95] ABiH, ZVBiH, 3728/1919; 3926/1920 prez.

[96] Gligorijević B. 1970. 102.

[97] ABIH, ZVBIH, 6084/1919 prez.

[98] Kraljačić T. 1978. 244.

HT11 prijelom new.indd 199 19.09.13. 12:39

kon početka okupljena masa ljudi, među kojima je najmanje bilo pristalica Demokratske stranke, počela je kamenovati govornike na bini. Pri tome su kamenjem povrijeđeni Vjekoslav Kukovec, Stjepan Kukrić i supruga bivšeg ministra Šuškovića, a jedan seljak je Živka Nježića udario nekoliko puta štapom. Razbijena je i slika regenta Aleksandra, koja je bila istaknuta na bini. Nerede većih razmjera spriječili su vojnici koji su ispalili nekoliko hitaca u zrak i rastjerali okupljenu masu. Sprovedena istraga pokazala je da su radikali cijeli incident isplanirali ranije. Nakon odluke da se demokratski zbor omete, lokalne radikalske vođe agitirale su među seljacima, potplaćivale ih rakijom da stanu uz radikale i ometu skupštinu demokrata. U tome su i uspjeli, ali je nekolicina izgrednika zbog toga i kažnjena.[99]

Sukobi radikala i demokrata u Krajini nastavljeni su i u narednom periodu. Na skupu radikalne stranke u Slatini-Ilidža kod Banje Luke 13. jula 1919. godine desio se incident. Tokom skupa jedan pristalica demokrata dobacivao je okupljenim i govornicima, a radikalske pristalice su ga, iziritirane ovakvim ponašanjem, pretukli.[100] U Bihaću su 4. februara 1920. godine pristalice radikala pokušale omesti održavanje demokratske skupštine. U tu svrhu u Bihać su došle i pristalice radikala iz Bosanske Krupe. Primjena poznatog recepta – vikanje, galama, zviždanje – doveli su do tuče radikala i demokrata. Jedan od radikala je čak izvadio i revolver i prilikom borbe sa jednim žandarom koji mu ga je pokušao oteti ispalio je jedan hitac, ali pri tome niko nije povrijeđen. Naknadno je na mjestu nereda pronađena i jedna bomba koja nije eksplodirala, a za koju predstavnici vlasti tvrde da je bacio jedan od radikala.[101] O ovome događaju pisala je i *Srpska riječ,* koja ima sasvim drugačiji pogled na dešavanja u Bihaću, te se tvrdilo da je jedan radikal izvadio pištolj da se odbrani od demokratskih batinaša i da je bombu bacio jedan od demokrata.[102]

Kako je vrijeme odmicalo i kako su se približavali izbori, napetost je sve

[99] Već 26. juna 1919. godine sa 20 dana zatvora kažnjeni su pokretači ovih nereda: Dušan i Ljubo Marjanović, Pero, Vlado i Mlađen Gvozden, Vojin Bašić, Mićo Dodik, Manojlo Marković i Bogdan Bojić, a zbog učešća u neredima sa po 10 dana zatvora: Jovo Sakradžija, Pero Avramović, Nikola Majkić i Ilija Kantar. ABiH, ZVBiH, 6043/1919 prez, 6044/1919 prez, 6084/1919 prez, 6086/1919 prez, 6391/1919 prez, 6700/1919 prez.

[100] ABiH, ZVBiH, 6648/1919 prez.

[101] ABiH, ZVBiH, sign. 4943/1920 prez.

[102] "Pribičevićeva demokratska skupština". *Srpska riječ, god. II, br. 31*. Sarajevo: 18. februar 1920. 1.

HT11 prijelom new.indd 200 19.09.13. 12:39

više rasla, a prag tolerancije postajao sve niži. Zbog toga je uoči samih izbora u nekoliko navrata došlo do pravih nereda u pojedinim mjestima. Razlozi za pojedine nerede bili su banalni i da su se desili nekoliko mjeseci ranije, najvjerovatnije bi prošli bez većih posljedica. Istovremeno, ti neredi svjedoče ne samo o nivou političke kulture pristalica pojedinih političkih stranaka nego i o nivou kulture samih političara. Neposredno pred izbore, 25. novembra 1920. godine u Sarajevu došlo je do masovnog fizičkog obračuna između pristalica radikala i demokrata. Naime, oko 19 sati u kafani "Central" došlo je do incidenta kada je vlasnik Trbojević u svom lokalu istakao nekoliko karikatura.[103]

[103] U *Glasu naroda* dali su opis spomenutih karikatura. Na jednoj je prikazan Nikola Pašić kako ore svoje begluke na Kosovu, a upregnuti su kmetovi. Na drugoj su predstavljeni zagrljeni radikali, klerikalci i begovi. Na kraju, tu je i karikatura koja predstavlja ustav Stojana Protića, koji cijepa jedinstvenu državu, čemu se raduju Švabe, Mađari i Talijani. Ovdje predstavljene karikature nalaze se u arhivskom dokumentu: ABiH, ZVBiH, 12789/1920 prez. Spomenute karikature zaplijenjene su u Banjoj Luci, ali ukoliko uporedimo opise karikatura koje su bile izložene u kafani "Central", njihov opis u *Glasu naroda* i karikature zaplijenjene u Banjoj Luci, možemo zaključiti da je riječ o istim karikaturama.

HT11 prijelom new.indd 201 19.09.13. 12:39

Izrevoltirani ovim postupkom, nekoliko pristalica Radikalne stranke upali su u kafanu i istaknute karikature pocijepali, ali do većih incidenata tada nije došlo. Međutim, vijesti o ovome incidentu brzo su se proširile, čak i do predsjednika Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Milana Srškića. Već oko 20 sati Srškić je telefonom obavijestio policijskog direktora Ljeskovca o postavljanju karikatura u kafani “Central” i naredio mu da se te karikature

HT11 prijelom new.indd 202 19.09.13. 12:39

moraju konfiskovati i njihovo postavljanje zabraniti, te obavijestiti načelnika Političkog odjeljenja Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Mišovića da zabrani ove karikature u cijeloj zemlji jer vrijeđaju osjećaje masa i mogu dovesti do nereda. Pitamo se da li bi reakcija Milana Srškića bila ovako brza i da li bi uopće do nje i došlo da je situacija kojim slučajem bila obrnuta – da su se pojavile karikature prvaka Demokratske stranke. Nakon razgovora s Mišovićem Ljeskovac je naredio da se zabrani isticanje spomenutih karikatura i da se pronađene zaplijene kako bi se spriječili neredi. Međutim, do nereda je ipak došlo. Vlasnik kafane "Central" ponovo je istakao karikature, a nakon toga u kafanu upada nekoliko radikala koje je predvodio direktor *Srpske riječi* Stijepo Kobasica. Nakon što je Trbojević odbio skinuti karikature, počela je tuča između radikala i nekoliko demokrata koji su bili zaduženi da čuvaju spomenute karikature. U općem metežu karikature su pocijepane, kafana demolirana, Stijepo Kobasica pretučen, a ispaljeno je i nekoliko metaka iz pištolja. Svi učesnici izgreda privedeni su u policiju, ali su nakon davanja iskaza pušteni na slobodu. Oko 21 sat do manjeg incidenta došlo je i u kafani "Evropa" između šefa poljoprivrednog kredita Delića, koji je kod sebe imao dvadesetak navedenih karikatura, i vlasnika kafane Nikole Đuraševića. Nakon verbalnog sukoba oba su završila u policiji, gdje su karikature zaplijenjene, a spomenuti saslušani i pušteni. Tenzije su i dalje rasle, pa je vlasnik kafane "Central" oko 21 sat telefonski zaprijetio da će ponovo istaći zabranjene karikature, a uskoro je i bivši predsjednik Zemaljske vlade za Bosnu i Hercegovinu Atanasije Šola zaprijetio da će, ukoliko se zabrana karikatura ne povuče, o svemu obavijestiti ministra Draškovića, što je istu noć i uradio.[104] Međutim, Srškić je ostao pri svom i naredio zatvaranje kafane "Central", što je i učinjeno bez incidenata oko 22 sata.[105] Ovaj sukob je nastavljen i u narednim danima, ali preko štampe. Očigledno zadovoljan rezultatom isticanja karikatura, ali i rezultatom fizičkog obračuna u "Centralu", novinar *Glasa naroda* opisuje navedene događaje i pokušava biti duhovit: "U gužvi koja je tada nastala, zbila se jedna mešavina prevrnutih stolova i kobasica, tako da se nije moglo znati koje su noge od stolova a koje su opet Kobasičine, tačno je tek jedno, da su noge od stolova ostale opet isto onako čvrste, a kobasičine su noge postale još mekše." *Glas naroda* kao jedan od rezultata ovog događaja navodi i da će Stijepo Kobasica zbog pretrpljenih

[104] AJ, 14-5-18.

[105] ABiH, ZVBiH, 12377/1920 prez.

HT11 prijelom new.indd 203 19.09.13. 12:39

batina promijeniti ime u "Stjepo faširana Šnicla".[106]

Karikature su bile povod za još jedan događaj koji, nasreću, nije prerastao u fizički obračun. Dana 28. novembra 1920. godine na prozoru uredništva demokratskog lista *Država* u Gospodskoj ulici u Banjoj Luci prolaznici su opazili tri karikature ministara Pašića, Protića i Korošca. Kako je redakcija bila već zatvorena, a okupljena masa htjela demolirati prozore i skinuti karikature, gradski kotarski predstojnik naredio je da se redakcija prisilno otvori, a karikature skinu i konfiskuju, što je i učinjeno, te su spriječeni neredi.[107]

Pored navedenih, sukoba između radikala i demokrata bilo je i u drugim mjestima Bosne i Hercegovine – Zavidovićima, Otoci, Bosanskoj Krupi, Dobrljinu, Bijeljini itd.[108]

Verbalnog i fizičkog nasilja bilo je i između istaknutih stranačkih prvaka i izabranih dužnosnika, narodnih poslanika. Kao poligon za međusobne obračune poslužile su im skupštinske klupe Privremenog narodnog predstavništva. U skupštinskim klupama znale su se tokom rasprava o različitim pitanjima rasplamsati strasti, pa su sjednice zbog toga ponekad i prekidane.[109] Najupečatljiviji slučaj desio se početkom maja 1920. godine u bifeu Privremenog narodnog predstavništva, gdje je došlo do sukoba između demokratskog poslanika Ibrahima Sarića i Sulejmana Salihagića, radikala. U bifeu su za jednim stolom sjedili spomenuti Sarić i Ismet Zildžić, koji je pozvao Salihagića da im se pridruži. Salihagić je odgovorio da ne želi sjediti za istim stolom s muslimanskim poslanikom koji se prodao demokratima za novac i nazvao ga svinjom. Sarić je Salihagiću odgovorio kako laže, na što je Salihagić Sariću opalio jedan šamar. Sarić je poslije podne predao pismenu tužbu predsjedniku Privremenog narodnog predstavništva Ribaru, a požalio se i demokratskom klubu. Poslije podne je zbog ovog šamara na hodniku došlo i do verbalnog sukoba između poslanika Koste Timotijevića i Salihagića, a zatim i tuče između

[106] "Nečuveni skandal u Sarajevu". *Glas naroda, god. II, br. 375*. Sarajevo: 27. novembar 1920. 2.

[107] ABiH, ZVBiH, 12789/1920 prez.

[108] ABiH, ZVBiH, 3662/1920 prez; 4227/1920 prez; "Poraz demokrata u Krupi". *Srpska riječ, god. II, br. 23*. Sarajevo: 7. februar 1920. 2; "Demokratsko divljaštvo". *Srpska riječ, god. II, br. 73*. Sarajevo: 14. april 1920. 1; "Jedan krvavi zbor". *Srpska riječ, god. II, br. 83*. Sarajevo: 29. april 1920. 1.

[109] Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca, II sveska, 21. redovni sastanak, održan 15. maja 1920. 485.

HT11 prijelom new.indd 204 19.09.13. 12:39

Šukrije Kurtovića i Salihagića, ali je žandarmerija spriječila eskalaciju sukoba.[110] Ovaj događaj je propratila i sarajevska *Osa* prigodnom karikaturom.[111]

Narodni poslanik Šukrija Kurtović objašnjava eff. Sariću svoje stanovište.

Interesantnim se čini da je sam dan izbora, 28. novembar 1920. godine, prošao relativno mirno, bar kada su u pitanju međustranački sukobi. Putem arhivske građe moguće je registrirati trinaest biračkih mjesta u Bosni i Hercegovini na kojima je izborni proces bio prekinut, ali ni na jednom od njih nije došlo do direktnog sukoba pristalica neke od političkih stranaka. Za većinu biračkih mjesta nije moguće utvrditi razlog prekida izbornog procesa, ili su

[110] "Tučnjava narodnih poslanika". *Pravda, god. II, br. 48 (153)*. Sarajevo: 6. maj 1920. godine. 3; "Povodom jednog šamara". *Pravda, god. II br. 53 (158)*. Sarajevo: 18. maj 1920. godine. 2.

[111] "Jedna mala debata u nar. predstavništvu". *Osa, god. II, br. 11*. Sarajevo: 15. maja 1920. 8.

HT11 prijelom new.indd 205 19.09.13. 12:39

prekid izazvali mještani nazadovoljni nepotpunim biračkim spiskovima. U svega nekoliko slučajeva moguće je utvrditi kojoj su političkoj opciji pripadali ili koju su stranku preferirali izazivači nereda. Tako su na izbornom mjestu u Smoljanima, kotar Bosanski Petrovac, zbog nepotpunih biračkih spiskova seljani provalili na biračko mjesto, pokupili kutije za glasanje i sve kuglice sasuli u kutiju Težačke stranke.[112] U Visočkom kotaru na biralištu u Kralupima birački proces odvijao se normalno do 11 sati, dokad su tu uglavnom glasali muslimani. Tada na biralište upada oko 150 Srba, pristalica Srpske narodne organizacije, koji su uz povike "Živjela Velika Srbija" i "Dolje Jugoslavija" porazbijali biračke kutije i uništili birački materijal. Pritom nisu napali nikoga iz biračke komisije, niti nekog od muslimana, a zatečeni žandari nisu mogli spriječiti ove događaje. Učesnici nereda planirali su isto uraditi i u Podlugovima, ali je na to biračko mjesto upućeno pojačanje žandarmerije, pa je red i mir očuvan. Kotarski predstojnik u Visokom smatrao je da su ovi neredi inscenirani, odnosno da su izazivači nereda nahuškani da ometu izbore jer su srpski težaci u tom kraju, po njegovom mišljenju, uglavnom pristaše Težačke stranke, te se na ovaj način željelo spriječiti da narod glasa za tu stranku.[113]

Neposredno nakon izbora međustranačke strasti su se smirile. Već dan nakon izbora u Bosni i Hercegovini bilo je uglavnom mirno. I u stranačkoj štampi neposredno nakon izbora naglo splašnjava agitacija i međustranačko sukobljavanje. Iako i dalje ima međusobnog prepucavanja, reagovanja na pisanja drugih listova, vidljivo je da svi izbore ostavljaju iza sebe i da se okreću drugim temama i postizbornim dešavanjima.

[112] Nakon toga, nezadovoljna masa je predsjednika i ostale članove Glasačkog odbora pohvatala je i potjerala u Petrovac. Masa nezadovoljnih usput se povećala s prvobitnih 400 na 600 ljudi, a raslo je i njihovo nezadovoljstvo, pa su predsjednika Biračkog odbora Dolića i svezali. Povorka je na putu do Petrovca klicala Srbiji, kralju i prestolonasljedniku. U Petrovcu su se utaborili na stočnoj pijaci, a tek nakon što se tu počela skupljati žandarmerija, odvezali su Dolića. Mada je kotarski predstojnik molio masu da se raziđe, to se nije desilo. Okupljena masa zahtijevala je da se kutija Težačke stranke, sa svim kuglicama, nosi direktno kralju u Beograd kako bi se on uvjerio da su mu oni odani. Tek nakon izvjesnog vremena i obećanja lokalnog prote masa se razišla. Nekoliko dana nakon ovih događaja žandarmerija je pohvatala kolovođe ovih nereda koji su otpremljeni Okružnom sudu u Bihać, ali svih 17 Okružni sud je pustio kući. ABiH, ZVBiH, 1821/1921 prez.

[113] ABiH, ZVBiH, 12459/1920 prez.

HT11 prijelom new.indd 206 19.09.13. 12:39

Zaključak

Svaka politička stranka i grupa koja je djelovala u navedenom periodu u Bosni i Hercegovini bila je i aktivni i pasivni sudionik međustranačkih sukoba. Posebno veliku aktivnost sve stranke ispoljile su u verbalnim obračunima preko stranačke štampe. U tim obračunima koristili su iste ili slične metode, protivnike su nalazili na svim stranama, ali svaka od stranaka najviše je pažnje posvećivala onim političkim protivnicima za koje je smatrala da pretendiraju na isto biračko tijelo. Zbog specifičnog političkog grupiranja najžešći verbalni obračuni dešavali su se na relacijama komunisti-zvonaši, radikali-demokrate, Jugoslovenska muslimanska organizacija protiv ostalih muslimanskih stranaka, Hrvatska pučka stranka – Hrvatska težačka stranka. Ne treba zanemariti ni činjenicu da je većina građanskih stranaka u Bosni i Hercegovini otvoreno istupala protiv Komunističke partije Jugoslavije, kao ni to da se Jugoslovenska demokratska stranka zbog nastojanja da pridobije stanovništvo svih vjeroispovijesti sukobljavala sa većim brojem protivnika.

Za razliku od verbalnih, fizički obračuni nisu bili toliko česti, niti su u njima podjednako učestvovale sve političke stranke. Vidljivo je da su najaktivniji u međusobnim fizičkim obračunima bili zvonaši i komunisti i, posebno, radikali i demokrate.

IZVORI I LITERATURA

IZVORI

a. Neobjavljeni izvori

Arhiv Bosne i Hercegovine, Sarajevo (ABiH)

– Fond Zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu (ZVBiH)

Arhiv Jugoslavije, Beograd (AJ)

– Fond Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije (14)

HT11 prijelom new.indd 207 19.09.13. 12:39

b. Objavljeni izvori

- *Kazneni zakon o zločinstvima i prestupima za Bosnu i Hercegovinu (iz 1879. godine)*. 1884. Sarajevo: Naklada Zemaljske vlade.
- *Stenografske beleške Privremenog narodnog predstavništva Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca*, II sveska, 1919.
- *Zbornik zakona i naredaba za Bosnu i Hercegovinu*, 1919.

c. Štampa

- *Domovina,* Sarajevo
- *Glas naroda,* Sarajevo
- *Glas slobode,* Sarajevo
- *Hrvatska sloga,* Sarajevo
- *Jednakost,* Sarajevo
- *Jugoslavija,* Sarajevo
- *Obrana,* Sarajevo
- *Osa,* Sarajevo
- *Pravda,* Sarajevo
- *Srpska riječ,* Sarajevo
- *Srpska zora,* Sarajevo
- *Vrijeme,* Sarajevo
- *Zvono,* Sarajevo

LITERATURA

- Gaković M. 1982. *Savez zemljoradnika u Bosni i Hercegovini do 1929*. Sarajevo: Svjetlost.
- Gligorijević B. 1970. *Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini SHS*. Beograd: Institut za savremenu istoriju.
- *Istorija Saveza komunista Bosne i Hercegovine,* 1990. Knj. I. Sarajevo: Institut za istoriju, NIŠRO "Oslobođenje".
- Išek T. 1981. *Djelatnost Hrvatske seljačke stranke u Bosni i Hercegovini do zavođenja diktature*. Sarajevo: Svjetlost.
- Išek T. 1991. *Hrvatska seljačka stranka u Bosni i Hercegovini 1929-1941*. Sarajevo: Institut za istoriju.

HT11 prijelom new.indd 208 19.09.13. 12:39

– Karabegović I. 1966. "Glas slobode od 1909-1929. godine i njegov značaj za proučavanje istorije radničkog pokreta u Bosni i Hercegovini". *Prilozi 2*. Sarajevo: Institut za istoriju radničkog pokreta. 27-74.
– Kraljačić T. 1970/71. (1973). "Organizovanje i struktura Radikalne stranke u Bosni i Hercegovini". *Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine 19*. Sarajevo: Društvo istoričara BiH. 205-228.
– Kraljačić T. 1978. "Organizacija Radikalne stranke u Banjoj Luci (1919-1925)." *Banja Luka u novijoj istoriju (1878-1945). Zbornik radova*. Sarajevo: Institut za istoriju. 240-250.
– Matijević Z. 1992. "Nastanak dviju političkih stranaka bosansko-hercegovačkih Hrvata (1919.-1920.)". *Časopis za suvremenu povijest 3*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest. 87-97.
– Matković H. 1963. "Hrvatska zajednica. Prilog proučavanju političkih stranaka u staroj Jugoslaviji." *Istorija XX veka – Zbornik radova V*. Beograd: Institut društvenih nauka. 5-136.
– Milenković T. 1965. "Socijalšovinistička grupacija u Bosni i Hercegovini – Zvonaši (1919-1921)". *Istorija XX veka – Zbornik radova VII*. Beograd: Institut društvenih nauka. 407-451.
– Pejanović Đ. 1961. *Bibliografija štampe Bosne i Hercegovine 1850-1941*. Sarajevo: Veselin Masleša.
– Purivatra A. 1999. *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca*. Sarajevo: Bosanski kulturni centar.
– Šehić N. 1991. *Bosna i Hercegovina 1918-1925. Privredni i politički razvoj*. Sarajevo: Institut za istoriju.

HT11 prijelom new.indd 209 19.09.13. 12:39

Enes S. Omerović, "NAŠA IZBORNA BORBA", MEĐUSTRANAČKI SUKOBI U BOSNI I HERCEGOVINI UOČI IZBORA ZA USTAVOTVORNU SKUPŠTINU 1920. GODINE
Historijska traganja, 11, 2013. [str. 171-212]

Summary

"OUR ELECTORAL STRUGGLE" INTERPARTY CONFLICTS IN BOSNIA AND HERZEGOVINA ON THE EVE OF THE ELECTIONS FOR THE CONSTITUTIONAL ASSEMBLY IN 1920

The image of political circumstances in Bosnia and Herzegovina during the state and legal provisory (1918-1921) was filled with conflicts between political parties, their leaders, members and sympathizers. The rivalry between the different political groups and parties was visible from the very first days of the Kingdom of Serbs, Croats, and Slovenes and was constantly intensifying, culminating in November 1920 immediately before the elections for the Constitutional Assembly. The conflicts were verbal and physical and occurred in all fields of activities of political parties — via party press, in immediate contact with the population on the ground and through the work in representative bodies (The temporary people's representative body and the Constitutional Assembly). The party press represented a significant tool in the hands of each political group and party in the communication with potential voters and political adversaries. This communication was achieved in different ways and had certain patterns which were applied by all political parties. Apart from the publishing of party programmes and opinions about various contemporary issues, significant space was dedicated to different party activities, reports from the held party assemblies and confidential meetings, but for us the most interesting were the debates with papers of other parties and political groups, the following of their activities and criticizing of their work and their opinions. Thereby the papers did not choose the means in order to discredit, humiliate and offend their political opponents. This was achieved by following the activities of the political opponents on the ground and by publishing the reports from their assemblies. As a rule reports about unsuccessful assemblies which were attended by a small number of people were published, during which the speakers were whistled at, insulted, and even physically attacked. The effect would be additionally charged by the publishing of reports from their own meetings which were well attended, greeted enthusiastically by the masses, etc. The critique of attitudes and actions of confronted political options brought to the opening of debates in party journals which sometimes took up so much space that certain issues were completely conceived as an answer to the writings

HT11 prijelom new.indd 210 19.09.13. 12:39

of the others. The vocabulary of the communication was sometimes exceptionally harsh, especially immediately before the elections for the Constitutional Assembly. Many did not refrain from corruption facts, interpreting them wrongly, even making things up and lying, and all of this in order to discredit the political adversaries and to make them less dangerous in the race for the affinity of voters.

Interparty conflicts occurred also in other fields of activities — through work on the ground and through work in the representative bodies. In these fields the conflicts were not only verbal, but also physical. Working on the ground with the aim of gaining new supporters, the political parties used differing methods. It was inevitable that in the course of such activities conflicts between supporters or activities of various political options would appear. The causes for some of these conflicts were harmless and did not leave significant consequences. The method used by almost all the political parties, some more, and others less, was the disruption of the work of public assemblies of political opponents. Usually these assemblies were also attended by supporters of other parties who would attempt to disable the beginning of the assembly or to interrupt it by shouting, yelling, whistling and in various other ways. The representatives of government who were obliged to attend all assemblies were forced to dissolve the assembly in such conditions and to order the gathered mass to disperse, or they would only use the police to expel the intruders from the assembly. These conflicts were often a consequence of events which occurred on a higher level. Conflicts also occurred without the public assemblies, and during 1920 in certain places the extremely bas relations between supporters of varying political options was a chronic problem. This was especially evident in the relations between the radicals and democrats, and between the communists and the social-patriotic group known as "Zvonaši", i.e. "the Bell Ringers". As time went by and as the elections came nearer the tensions grew and the threshold of tolerance became lower. These conflicts testify not only about the level of political culture of supporters of certain political parties but also about the behaviour of politicians themselves.

Verbal and physical violence was also present between the prominent party leaders and elected officials, peoples representatives. The assembly benches served as a training ground for mutual conflicts, first for the Temporary peoples representative body, and then for the Constitutional Assembly. The passions due to certain issues became so enflamed in the Assembly that some session even needed to be cancelled.

More or less, all political groups and parties were engaged in these conflicts, using the same or similar methods, finding opponents on all sides, but, due to the specific political grouping in Bosnia and Herzegovina

HT11 prijelom new.indd 211 19.09.13. 12:39

(mainly on the basis of religious or national key) the fervent conflicts occurred between the parties which had pretensions to the same electoral body (communist — "Bell Ringers", radicals — democrats, Yugoslav Muslim Organization — other Muslim parties, Croat Workers' Party — Croat Peoples' Party).

Key Words: Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, interparty conflicts, Communist Party of Yugoslavia, Yugoslav Social-Democrat Party, Yugoslav Democrat Party, Peoples' Radical Party, Serb Peoples' Organization, The League of Workers, Yugoslav Muslim Organization, Croat Peoples' Party, Croat Workers' Party

HT11 prijelom new.indd 212 19.09.13. 12:39